

EESTI KIRJANDUS

1933 № 2

SISU:

FR. TUGLAS: Eesti romaan 1932.

K. LEETBERG: Eesti sõnade järjekorrast.

J. TAMM: Dr. Eugen Jannsen'i vabastamine tsensori-
ametist.

W. ANDERSON: Soome-mongoli keelte akadeemiku-
koha kaotamisloo puhul.

ED. HUBEL: August Jakobson — Töö algus.

M. SILLAOTS: K. A. Hindrey — Väikvalgus.

O. URGART: Mihkel Jürna — Ärigeenius.

D. PALGI: Oskar Luts — Vaadeldes rändavaid pilvi ja
Avasilmi.

A. VAIGLA: Juhan Jaik — Tooma poisid.

J. PERT: — Kolm uut näidendit.

B. LINDE: Géza Gárdonyi — Jumala orjad.

H. SEPP: Kultuuri ja teaduse teilt.

A. PALM: J. Mägiste — Soome-eesti sõnaraamat.

P. ARISTE: Oskar Loorits — Eesti rahvausundi maa-
ilmavaade.

Eesti raamatute üldnimestik 1932. a. alates, 39. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1933 ASUTATUD 1906. XXVII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.
Abitoimetaja D. PALGI (arvustised).

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUIIS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumise aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

- Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Jaani 7, tel. 63.
„Noor-Eesti“ k/ü, Rüütli 4, tel. 2-66.
K/ü „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.
A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.
J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.
„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.
- Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastusühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.
SuurKarja 23, t. (2)15-13.
K/ü „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.
Harju 48, tel. (2)24-49.
A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.
- Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.
- Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulutised teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVI (1930—1932) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, Tartus, tel. 6-01.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

VEEBRUAR 1933

NR. 2

Eesti romaan 1932.

1.

Eesti romaani areng möödunud aastal ei anna põhjust eriliseks rõõmustamiseks, kuid ka mitte kurvastamiseks. See on liikunud samas suunas kui eelmiselgi aastal. On ilmunud samuti kümmekond teost umbes sama ideelise ja kunstilise kaaluga. Ning lõppsaavutisena võime märkida meie kirjanduse bilanssi ühe kõrgekvaliteedilise ja paar-kolm meelediloetavat teost. Seda pole küll palju, kuid meie oludes ei ole tulemused iga kord niigi head.

Seda toodangut iseloomustab ühelt poolt samast ajastust võetud aineestik, teiselt poolt aga umbes sama suhtumine sellesse aineistikku.

Peale ühe erandi käsitlevad need romaanid nimelt oleviku aineid, kui mõistame olevikuna ajajärku maailmasõjast tänapäevani. Ainult ühes erandis on aine valitud umbes kuuekümne-aastasest ajakaugusest. Kuid seegi erivus on rohkem näiline, sest autor on õieti vähe mineviku olustikku sisse elanud, on mõistnud seda vaid oleviku teooriate valgusel. Nii püüab aasta romaanitoodang olla ainelt aktuaalne, tänapäevane, elulähedane.

Viimast asjaolu rõhutab eriti veel kogu sellele toodangule ühine kunstiline lähtekoht. Nagu meie romaani virgumine on sündinud realismi tähe all, nii on püütud seda ka möödunud aastal edasi viljelda. Mil määral see on õnnestunud, see on küll iseküsimus, kuid vähemalt tahtlikult pole siin veel uusi suunavõtmisi sündinud. Ja nii võime käesolevas ülevaates kõnelda ikkagi ainult üritisist eesti realistliku romaani alal.

Alamal käsitleme lähemalt kaheksat romaani ja pikemat jutustist. Peale nende on ilmunud küll veel paar algupärast teost, mis kuuluvad siia liiki, nii I. Ainelo „Rohelised silmad“ ja E. Ellor'i „Tuulispea“. Kuid mul pole korda läinud nendega lähemalt tutvuda ja mul pole ka põhjust arvata, et nad aastatoodangu üldpilti tunduvalt muudaksid.

2.

Teos, mille ilmumine oli sündmuseks meie kirjanduses, on kahtlemata A. H. Tammsaare „Tõe ja õiguse“ neljas

osa. Ühtlasi on asjata lisada, et see polnud sündmuseks ainult kõnesoleva aasta toodangus, vaid üldse meie kirjanduses viimaste aastate jooksul, kaasa arvatud ka sama romaani eelmised osad.

„Tõe ja õiguse“ esimene anne ilmus, nagu mäletame, poole tosina aastate eest ja käsitles ühe talupere heitlust karmi maa ning vaenliku ümbrusega. Ainult hapra vinjetina selgusid seal noore Indrekust perepoja mõtliku profiili piirjooned, ilma et ta oleks ometi erilist tähelepanu paelunud. Alles aastat kolm hiljemini ilmunud romaani teises osas selgus, et see Indrek oligi mõeldud käesoleva suurromaaniga keskkujuna. Nüüd võime jälgida selle noormehe kujunemist ta õpiaastail härra Mauruse omapärasel erakoolis. Juba oli tegevuskohaks peamiselt linn ja juba oli selge, et see talupoiss on sunnitud kord lahkuma oma esiisade sotsiaalsest miljööst. Ja jälle paar aastat hiljemini ilmunud romaani kolmandas osas oligi see areng kindla ilme võtnud. Nüüd on Indrek Paas juba püsiv linlane-ajakirjanik, keda ainult veel 1905. a. revolutsiooni tuulispea ta kodu külaoludesse paiskab. Aga ühtlasi on lõplikult selgunud, et see Paas just autori enese skeptilist ja pessimistlikku ellusuhtumist väljendab. Selle juures näeme teda veel arveid õiendavat maailmaga ja seisukohta võtvat aja suursündmuste vastu. Kui me teda aga nüüd romaani neljandas osas uuesti kohtame, siis on tema maailm muutunud palju kitsamaks, kuid seda sügav-ahistavamaks.

On nimelt möödunud revolutsioonidevaheline reaktsiooniaeg, on olnud maailma- ja vabadussõda ning saabunud iseseisvus. Meile ei selgu, mis Indrek Paas on sel vaheajal teinud, kuid tema skeptisist suurte sõnade ja liigutuste vastu igatahes tunneme. Nüüd on iseseisvuse mesinädalate eesti ühiskond juba kujunenud ja õhus on isegi juba esimeste pankrottide raginat. Paas pole ses ühiskonnas kesteab kui kaaluv kuju. Ta annab mingis koolis tunde, ja vabal ajal aina mõtleb ning mõtleb. Kuid oma naise Karini kaudu on ta ometi seotud selle vaimse ja ainelise tõusik-ühiskonnaga — ning see annab talle eriti mõtlemisainet. Tema mõttering ei näi olevat väga lai ja sügav, igatahes ei tegele ta mingite pöörivate probleemidega. Ja ometi, see mõtete õhkkond on nii pinev ja tihe, et inimest peaaegu enam ei näegi ta mõtleja-asendi tagant. Selle mõtlemisatmosfääri vastu peksleb jõuetuna ta naise elulust, võitleb meeletult sellega ja murdub. Ning lõpuks paistab see passiivne mõte olevat hävitavam kui mõtlematute inimeste paheline elupillamine, mis lobbab ümberingi.

„Tõe ja õiguse“ neljas köide sisaldab väliselt võttes hariliku abieludraama. Ühel pool on see juurdlevaist mõttest puratud mees, teisel pool olemuselt nooruslik, kuid ehtraiselik, tundeis-hüsteeriline, aina imetlust ihaldav naine. Nende vastand-

iseloomude vahel kasvab võõrdumine, mille kestel mees jäigistub ikka külmemasse poosi, naine aga laskub ajavaimule vastavaisse armuseiklusisse väljaspool. Ja lõpuks tulistab see passiivne mõtiskleja oma naist, langeb kohtu alla, vabaneb, kuid ei andesta ise, ja naine satub meelegeite-sõgeduses trammi alla ning sureb. Sellest lihtsast sündmustikust on aga võrratult tähtsam teos elulise tervikuna, ühes ta olude kirjeldise, kõrvaltegelaste vahekorrad, ta mõttevälgatiste ja tundevarjunditega, mida ei saa edasi anda üheski referaadis.

Milline on siin autori avastatud lõplik tõde ja õigus? Või kas on autor üldse mõelnudki midagi avastada, kas ei küsi teemagi vaid omalt poolt, lootmata vastust leida?

Selline teos annab palju põhjust mõttemõlgutamiseks ja järelduste tegemiseks psühhoanalüütikule, moralistile, ajajärgu-historikule. Ja temast võib igaihe kalduvuste ning huvide kohaselt välja lugeda palju tõdesid, nagu igast sugestiivse jõuga edasipeegeldatud elufragmentid. Puhtkirjanduslikust vinklist paelub ja masendab aga just see pisiosadeks eritlev ja siis jälle valdavaks üldmõjuks ühendav jõud, mis kiirgab teosest. Kui väikesed ja väiklased, tühjad ning tühised on õieti need üksikosad, millest paisub see draama! Selles analüüsis on midagi sadistlikku, ennast ja teisi piinavat. Siin on lastud lood alateadvuse sügavustesse, et tuua pinnale egoismi, pahe, hingelise vördjuse saladusi. See on piinlikkude tõdede masendav raamat. Ja lõpptulemusena jääb pinev traagilisusetunne, mis tuletab meelde Dostojevskit.

See mõju oleneb peamiselt Tammsaare käsitusmeetodist ja stiilist. Detailid, millest ta oma terviku loob, on iseenesest väikesed ja igapäevased, samuti kui tema sõnastusel puudub nähtav artistilisus ning monumentaalsus. Kuid lükkides neid pisikilde orgaaniliselt üksteise kõrvale saavutab ta ometi midagi väga vastupidavat. Seile meetodiga on saavutatud eriline sisemine tundlikkus, kus asjad otsekuu iseendi eest räägivad ja kogusummas veenva elutunde loovad.

Seda muljet on Tammsaare varem püüdnud tekitada oma tegelaste mono- ja dialoogidega, mis aga ulatusid tihtipeale üle igasuguse loomuliku piiri ning ähvardusid vahel muutuda tühjaks lobisemiseks. „Tõe ja õiguse“ neljandas osas on tegelaste eneseväljendused tükkeldatud väikesteks kildudeks ja nõnda oma õige proportsiooni leidnud. Nii aitavad nad omaltki poolt seda nähtamatut, kuid järjekindlat ehitustööd edasi viia. Ainult romaanisse põimitud Kingissepp-Raudma loo teisendis — revolutsioonäär Meleski episoodis langeb Tammsaare jälle endise monoloogipahe võrku ja nõrgendab tükiks ajaks teose mõju. See Melesk on nimelt surmani pettunud oma senisest põrandaaluse-tegevusest, ei taha end aga ise tappa, vaid teatab oma elukoha

kaitsepolitseile ja jääb mahalaskmist ootama. Kuid just sellal, kui peavad saabuma ta surmajad, kohtab ta ootamatult Paasi. Ja nii istuvad nad linna taga männitüvel — ning Melesk räägib, räägib lehekülgede kaupa, oodates ise kogu aeg selja tagant mahalaskmist, mis lõpuks ka sünnib. Siin pole enam inimest tema närvidega, vaid ainult paradoksaalne situatsioon, mida autor pole raatsinud kasustamata jätta. Kuid nii ei ärata see tõesti traagiline episood seda traagilisusetunnet, mille autor saavutab muidu vahel kõige argipäevasemate pisikonfliktidega. Ja lugeja vajab tõesti aega, et pärast seda uuesti teose meelega süveneda, mis muutub hiljemini jälle veenvalt pinevaks ning kulmineerub lõpus — hoolimata sellestki, et Paasi protsessi kirjeldis, nagu osutatud, pole kooskõlas meie seaduste ning kohtupidamis-korraga.

Tammsaare „Tõde ja õigust“ on nimetatud eesti „Forsyte'i-saagaks“. Ja nii väliselt kui sisemiselt ulatuselt on ta seda tõesti. Kuid ta on seda meie tõu ja autori isikukohase ilmasuhtumise varjundiga. Anglo-saksi kirjaniku teos tundub meie oma kõrvalt otse idüllina. Sest Tammsaare suurromaan on oma pessimismiga masendavamaid maailma kirjanduses. Ning teose neljandas osas on see lootusetusetunne aina paisunud.

Iga eelmise kõite eeskujul seisab ka selle viimisel leheküljel sõna: lõpp. Kuid nagu varemini, ei tarvitse ka nüüd veel arvata, et autor oma suure kavatsusega oleks tõesti lõpule jõudnud. Veel enam, romaani lõpposas märkame juba üksikuid niite, mis juhivad praegu kõnesoleva ande raamidest kaugemale. Tõenäoliselt on tulemas vähemalt veel üks köide Indrek Paasi elukroonikast. Kas leiab autor selles viimaks ometi mingi lohutavama sünteesi oma tõe ja õiguse juurdlemisele, mis senini on paljastanud ainult inimõtte ja -tundmuse ummikut?

3.

Tammsaare romaani tašapinna kõrgust tajume eriti veel siis, kui asetame selle teose kõrvale teised möödunud aastal ilmunud romaanid. Kontrast on järsk ja mitte nende teiste teoste kasuks. Kui aga võtame neid eraldi, kõrvutamata nii nõudliku eeskujuga, siis leiame ometi üht ja teist ühest või teisest seisukohast hinnatavat.

Nii üllatas mind igatahes August Mälgu uus romaan „Kivine pesa“. Kardan, et selle teosega väga vähesed kirjanduslikudki inimesed on tutvunud. Selle põhjuseks on Mälgu senise toodangu tekitatud eelarvus ja käesoleva raamatu enda otse hämmastavalt maitsetu välimus. Kehitatakse ainult õlgu Mälgu juba tuntud kiirustava viljakuse puhul — ja minnakse päevakorras edasi. Ei jätku enam uudishimugi senise seisukoha kontrollimiseks.

Ja ometi näib mulle, et Mälk siin esmakordselt on leidnud oma suhtumise ainesse ning oma sõnastustooni. Läbi šablooni-literatuuri selgub tükike elavat, oma silmaga nähtud elu. Ja seda ei saa jätta hindamata, isegi siis, kui selle elu lahtirullumine sünnib vahest liiga monotoonselt.

Mälgu uus teos viib meid kitsasse, suletud maailma, kuhu avaram elu kajastub vaevalt kuuldava kuminana. Selle tegevuskohaks on nimelt kaluriteküla kuskil saarestikus. Selle ühiskonnal on nii vähe sidet välismaailma sündmustega, et me ainult mõningate detailide kaudu näeme ka siin elatavat olevikus. Sellevastu aga avaneb selle väikese ühiskonna enda elu, ta üldsünnimused, draamad ja idüllid usutava järjekindlusega.

Teose lähemaks kujutusobjektiks on seitsme-kaheksaliikmeline kaluriperekond, kes elab vanas kõrtsihoones. Nagu kõik sellest veega ümbritsetud kivipesast eemale igatsevad, nii ka selle perekonna liikmed. Ja nad kaovadki jutustise jooksul — ühed laia maailma, teised kalmistule. Jääb järele vaid peretütar Enda, ning peamiselt temaga tegelebki romaan. See on traagiline lugu vaevalt ellu astunud tütarlapsest, kes esiteks unistab oma armuroomaanist, eksib selles, on osalt ise süüdi oma väljaspool abielu sündinud lapse surmas, laskub ikka sügavamale ahastusse, kaotab kõik omaksed ja kuuleb lõpuks vaid koolnute samme tühja kõrtsi seinte taga — kuni viimaks temalegi parem aeg koidab. Selle peateema ümber aga rühmitub kõik muu, mis moodustab selle maailma: toitev ja hävitav meri, kivisel rannal kükitavad elamud, inimesed nende töö ja lõbudega. On huvitav, kuidas autor seda miljööd meile samm-sammult, jaokaupa, kunagi liiga väsitamata lähemale toob, kuni seda lõpuks võrdlemisi intiimselt tunneme.

Mälgu seniseks paheks on olnud ta kallak ebausutavasse romantikasse. Nüüd on ta oma tegelastele leidnud usutava näo ja sõnadele loomuliku kõla. Ta lause on karmlitsa rütmiga, selle lugemine ei vaeva. Ainult siin-seal leidub tekstis veel seletavat abstraktsust ja kultuursõnu, mis pole kohased ses miljöös. Seda rohkem on aga ammutatud randlaste värskest sõnavarast ja kasustatud rahvaliku koomika väljendeid, mis pehmenavad jutukäigu süngust. Mälgu teos ei paisu küll mõneks Bojer'i „Viimse viikingi“ taoliseks kalurite-elu eeposeks, kuid kord alates loetakse ta ometi huviga lõpuni.

See ei olene ainult juhusest, kui me kahe käsitletud teose järele kõneleme kohe E d g a r S a k s'a romaanist „J a a n T a m a r“. Sest teemalt tuletab see meelde Tammsaare ja tegevusmiljöölt Mälgu viimast raamatut. Kuid paraku sellega piirdubki sarnasus!

Kuskil väheldasel saarel elab ja valitseb elatanud kalur ja laevaomanik Jaan Tamar oma noore haritud naise Elviga. Ro-

maan jutustab nende vastuoludest, teineteise vaevamisest ja lõpuks mehe surmast ning naise siirdumisest majakaülema-ohvitseri juurde. Tegevustik ise ulatub maailmasõjast hilisemate aegadeni. Kuid mis tähendab realistlik aine ja intriig, kui kogu lavastus on pärit nagu operetist. Kui түseda randlase soontes kihisevat veri „šampanjana“, kui ta vanaduseski on „tugeva kirega laetud“, kui teda kiusavad „igatsuspalangud“ või kui ta käitub oma eiu raskemailgi hetkil ostekui „Moodsa elu leksikoni“ retseptide järgi. Mis usaldust võib olla lihtsate randlaste vastu, kes juba maailmasõja ajal tarvitavad dialoogides sõnu nagu: häving, üliatus, ind, seiklus, uustulnuk, vajama, eemalduma, saabuma, suunama, armuma, säästma, kummaline, eriline, sangarlik, üldse, suhtes jne. jne. — s. o. sõnu, mille kõigi tulemasolu tollal vahest isegi Joh. Aavik ei aimanud!

Kuid küsimus pole ainult neis loomuvastaseis dialooges, vaid loomuvastaselt peenutsevas jutustamisviisis üldse. Nähtavasti on nii sellele kui mõnele teiselegi eesti autorile tundmatu algeline reegel: ilukirjanduslikus teoses ei tohi tarvitada ka objektiivselt jutustades sõnu ja sõnakujusid, mida ei tarvitata kujutatavas kultuurimiljões. Sest vastasel korral sünnib vastuolu aine ja vormi vahel, sünnib sõnastuslik üle- või allapakkumine, mis hävitab usalduse sõnastatava vastu. Nagu lihtmehe mõtete väljendamiseks peab jätkuma tema enda sõnamaterjalist, nii peab ka rahvaelu kirjeldades saama hakkama ligikaudu rahva enda sõnavaraga. Kuid keelelise uuendustöö mõjul on meil kohutavalt lokkama lõõnud peenutsev võltsproosa. Seda leiata kõikjalt — ilukirjandusest, ajalehe kroonikast, filmitekstist. See paneb tihti oma karkudel käiva „õilsusega“ otse iiveldama. Erilise rekordi sel alal on kahtlemata saavutanud Saks oma romaanis. Või mis usaldust võib teil olla ikka tollesama түseda randlase kahkluste ja hingepiinade vastu, kui neist kõneldakse sellises stiilis: „Alul ta uskus, et nende suhe on niisama selge nagu võrdpilt peeglis, eriti siis, kui esimene armukihk kiskus teda selle tujuka naisolendi lähedusse, ent nüüd aastate pärast ta leiutas udu, mis varjas ta silmi. Ta usk enda tajumuste täpsusse sai lihtsalt enesepettuseks.“ Jne. jne. — lehekülgede ja kümnete lehekülgede kaupa seda randlasist õilishingede enda-analüüsi.

Igatahes, pärast Saksa teose lugemist mõjub tutvumine Arno Raagi romaani „Mässu vaimuga“ otse värskendavalt. Ja seda sellestki hoolimata, et Raag just samade pahede all kannatab. Ka siin kõneldakse küllalt külatüdrukute „kummalistest elevustest“, „kirepalangutest“, „sülestest“, „ulmadest“ ja „ekstaasidest“; ka siin „kuisatakse kireuimas“ ja „meenutatakse veetlevaid ja spontaanselt veenvaid kujutlusi“; samuti kui siingi meie külarahvas juba paariteistkümne aasta eest tarvitab omavahelises läbikäimises sõnu nagu: seiklus, arvamus.

hetk, üllatus, reetma, pettuma, häirima, siiras või soodus. Kuid ometi pole siin tõeline inimene ta loomuliku eneseväljendusega lõplikult unustatud.

Pealkiri „Mässu vaim“ viib eksiarmusele, nagu oleks siin tegu just revolutsiooniteemalise teosega. See silt käib tõeliselt ainult ühe kõrvaltegelase ja üksikepisoodi kohta. Maailmasõda, revolutsioon ja 1. detsembri sündmused on vaid tagapõhjaks, millel areneb peategelase isiklik romaan. Seks peategelaseks on kehviku tütar Velda, kes esiti sõbrustab jõuka peremehe pojaga, aga kui see sõtta kutsutakse, siis abiellub poisi isaga, et aga pääseda kergemale elule. Hiljemini sõlmib ta vahekorra sulasest kommunistiga, hoolitseb aga samal ajal, et peremehest mees talu temale testeeriks. Siis saabub kaua aega kadunud poeg ootamatult koju, kuna kommunisti osa on 1. detsembriga lõpule etendatud. Ja vaene Velda peab jälle ümber orienteeruma! Ettevaatuse pärast muretseb ta koju tulnud sõduriga lapse, muidugi vanaperemehe arvel, et oleks õigust ta talu pärida. Ja siis sureb ka vanamees õigel ajal ja naine võib ühes tema poja ning taluga õnnelikult edasi elada. Kõigest sellest jääb võrdlemisi lääge maik järele. Meie ei nõua kirjanikult küll moraliseerimist, kuid kui ta selle täitsa moraalilageda naiskarjeristi „ulmasid“ ja „ekstaase“ ilmse kaasaelamisega kirjeldab, siis tõuseb meie protestivaim. Ajastul, mil kirjanduse eetilist ülesannet eriti rõhutatakse, on võõrastav leida nii vähe-eetilist elukajastust.

Hoolimata ülalmärgitud peenutsemismomentidest on Raagi romaan ometi loetav. Ja nagu kuulda, ongi ta esialgu ajalehes ilmudes leidnud hea vastuvõtu eriti vähenõudlikuma lugeja poolt. Kahju ainult autori ebakriitilisest suhtumisest oma tegelastesse!

4.

Oleme seni käsitelnud möödunud aasta romaane, mille tegevustiku tagapõhjaks on küll enamasti meie viimase paarikümne aasta ühiskondlik areng, kuid kus pearõhk on pandud ometi tegelaste omavahelisele kiindumusele ja vastuolule. Nende romaanide kõrval moodustavad aga teise rühma teosed, kus käsitelakse isikut peamiselt ühiskondliku tüübina või kus isiku areng on vähemalt tihedamas sõltumuses ümbritseva olustikuga.

Esimesena tuleks siin mainida A u g u s t J a k o b s o n'i romaani „Töö algus“. See on aga just see erandteos, mis ei käsitle meie oleviku ühiskonda, vaid mille teema on võetud umbes kuuekümneaasta-tagusest minevikust, nii siis ärkamisaja sotsiaalsest miljööst. Nagu näha, on Zola austajal autoril kavatsusel oma Rougon-Macquart'ide seeria loomine, üldpealkirjaga „Andruksonide suguvõsa“. Ülemineval aastal ilmunud „Miika Valtsbergi roim“ moodustas selle esimese, „Töö algus“ aga teise osa. Millise ajalise ulatuse seeria lõplikult peab võtma, selle kohta puuduvad meil

andmed. Igatahes käsitleb viimane köide juba Andruksonide teise põlve esindaja saatust.

Kui ülal mainisime ärkamisaja sotsiaalset miljööd, siis ärgu tehtagu sellest siiski liiga siduvaid järeldusi. Võime kirjeldatud ajastut otsida ainult sellepärast nii kaugelt, et teoses korduvalt kõneldakse talude müümise algusest. Muidu aga puudub aja-järgu ajaloolise koloriidi iseloomustamine. Veel enam, autor osutab täielikku mineviku miljöösse sisseelamise ja selle elustamise võimetust. Nähtavasti on siin toimitud hea õnne peale, ilma püüdmatagi ajastu ainelise ja vaimse olustikuga lähemalt tutvuda. Ja see on autori suurimaid nõrkusi, mis on määranud ta suur-üritise juba algusest peale ebaõnnestumisele. Nii vähese ajaloo-lise süvenemispüüdega ei looda Rougon-Macquart'e ega Buddenbrooke!

Jakobsoni kirjeldatud sotsiaalne ring on äärmiselt kitsas, ja selleski ripub ta peategelane otsekui õhus. Siin jutustatakse, kuidas Miika Valtsbergi väljaspool abielu sündinud poeg, praegune mõisa viinameister Toomas Andrukson, metsas endale uudistalu asutab, mida kavatseb varsti päriks osta. Ühtlast kirjeldatakse küll veel mõnd kõrvaltegelast, Tooma abiellumislugu või kõrtsi-kaklusi, kuid pearõhk on pandud ikkagi rühmamisele uudistalu rajamisel, mis õnnestubki muinasjutulise kiirusega. See Toomas pole üldse enam inimene, vaid mingi Kalevipoeg, robot, homun-culus, kes rahmib tööd hommikust õhtuni nagu üleskeeratud masin. Tal pole inimlikke omadusi; ta ei tunne nalastust oma ema, naise, laste ega loomade vastu; ta läheb edasi nagu tank, nii et aga põõsad ragisevad ja mättad lendavad. Kuid masina vastu ei tunne me ka hingeelulist huvi, ja tema saavutisedki ei ärata meis rohkem imetlust kui ikka masina omad.

Jakobsoni erakordse viljakuse pahemaks küljeks on tema toodangu ühetoonilisus. Näib, nagu oleks sellegi autoriks mingi robot ega mitte inimene. Siingi kujuneb kõik mehaaniliselt, kord võetud šablooni järgi, mõistusliku valemi põhjal. Seekord on eeskätt valmis standard-tüübiks Toomas Andrukson. Selle ülesan-deks on vaid tööenergia esindamine, kõike inimlikku kõrvale jät-tes. Nagu tal pole väliselt ülesaadamatuid takistusi, nii ei arene, kasva ega teisene ta ise töö jooksul. See variatsioonivaesus mõ-jub aga varsti igavana. Selle tüübi ja tema ülesande kirjeldami-seks oleks jätkunud kolmekümne-leheküljelisest novellist, kuid nüüd on see aine venitatud kolmesaja-leheküljeliseks romaaniks. Esimene peatükk mõjub monumentaalsena ja selgekontuurilisena, kuid siis algab kohaltammumine. Aastajaad vahelduvad, korda-mööda kallab vihma või tuiskab lund, maa mustab porist või hal-jendab rohust, — Toomas aga murrab tööd. Kui mehaaniline on säärane looming, osutavad just korduvad loodusekirjeldised. Nende pärast nõuab romaani läbilugemine omakord roboti energiat.

Kui vähe ses romaanis on süvenetud kirjeldada tahetud ajastu miljöösse, selgub eriti teose sõnastusest. Ärkamisaja inimesed tarvitavad kahekõnede väljendeid nagu „põlvnema“, „hiigelkoht“, „härrasasula“, „taig“, „lihtis“ või „soodus“ — s. o. sõnu ja sõnakujusid, mis alles viimase kümnendi jooksul on eesti keelde kodunenud. Teiselt poolt ei tunta nüüd stiililist arhaiseerimisvõtet kui „ei ole“ asemel „ep ole“ tarvitamine. Kuid seda tarvitatakse siis ka ühtsoodu, isegi kohtades, kus see pole rahvapärane. Aga rahvapärased on siin ka muidu ainult näiline. Kui taluõue nimetatakse püsivalt „hooviks“, siis on ju selge, et külasju on vaadatud aguli silmil. Kui sõnale „talupoeg“ antakse korduvalt „mužiku“ kõrvalvarjund, siis mõistame, et selle talupojaga õieti kirjanduslikul teel on tutvunud. Ja kui räägitakse „loomade toimetamisest“, siis on ilmne, et linnainimesel on n. ö. kontor redaktsiooniga segi läinud!

Ühtlasi tuleb siin rõhutada sedasama pahet, mida rõhutasime juba paari eelmise autori puhul — nimelt literaarset-abstraktset, targutavalt-refereerivat, ebarahvapäraselt peenutsevat stiili rahvapärest ainet käsitledes. Olgu siin ainult üks väike näide loendamatu hulgast:

Talle paistis, nagu oleks ta ärganud mingist iharmagusast uimast, mille katkemine tõi hinge rojutava pettumuse. Kuna ta polnud võimeline äsjaste pingutuste hirmsast rühist liiga järsku üle minema tegevusetule seismisele, otsustas ta enne sööminemist veel sauna asukohagi kindlaks määrata; sest tal oli nüüd küllalt lagedat maad, et kaalutleda ja otsida paremaid lahendamisvõimalusi oma kaugele küündivatele kavadele.

Nii on ehitatava sauna koha valimisele minek esitatud otse diplomaatilise noodi stiilis. Et säärane stiil pole rahvapärane, realistlik ega elulähedane, on selge. Säärast aimest sõltumatut ja ajaleheliselt ilmetut stiili on vist küll kerge kirjutada, kuid — raske lugeda.

Olen sõnastanud oma arvamuse August Jakobsoni uue romaani kohta vahest liiga järsult. Kuid viie viimase aasta jooksul on see autor avaldanud kümme suurt köidet. Kui see samas tempos jätkub, peamiselt ainult kirjutamishõlpsuse varal, siis lähmatub paberiproduktioon peagi autori andekuse. Sellest on aga kahju, nagu igast pillatud varandusest.

5.

Teiseks ulatuslikumaks isikukujutiseks oleks *Mait Metsanurga* pikem jutustis „*Tanielheitleb*“. Selle sündmustik ulatub juba läbi kõnesolnud kaasaja, sissejuhatava osa isegi möödunud sajandi lõppu. Sest siin on esitatud peategelase elu tervikuna, alates lapsepõlvest ja lõpetades allakäiguga, mis pole surmast palju parem.

Nagu ikka, nii korduvad ka ses *Metsanurga* teoses ta toodangu ürgtunnused. *Taniel Vanaveski*, kelle eluloost on kõne, on meile juba mitmeti tuttav. Temas on palju autori lemmik-

tüüpi — eneseuhket, tuimapoolset ja oma ebaõnnestumiste pärast kibestunud ajakirjanikku, kantseleiametnikku, vaimset aguli-inimest. Teiselt poolt on temas aga palju ka Taavet Soovere donkihhotlikku plaanitsemiskirge, võimeid-ületavaid unistusi ja haletsemisväärt abitust. Need kaks eri poolt tema isikus ei sula täitsa ühte; kord on üks, kord teine ülekaalus; ja lõplikult jäävadki tema psühholoogilise olevuse piirjooned ähmaseks. See autori lähtekoha ebakindlus juba iseenesest pole ühtlase kunsti-teose sünni heaks eelduseks.

Taniel Vanaveski on lesknaise poeg vabadikuhurtsikust, kasvab kehvades oludes, saab pisut katkelist haridust, pääseb telegraafistiksi raudteele, abiellub. Varsti pärast maailmasõja algust määratakse ta kodumaa piiri taha väikese linna jaamaülema abiks. Ta on äärmiselt keisritruu, oma ametnikukarjäärikesele uhke, kopikakoguja, vaimselt nüri. Revolutsiooni järele saabub ta aga kodumaale ja saab ühes äris raamatupidaja koha. Esiialgu on ta ootaval seisukohal: pole veel selge, kas võidavad punased või valged! Aga varsti leiab ta kasuliku olevat isamaalane olla. Ja tema karjäär osutab ikka tõusutendentsi, kuigi ta äritsemine ei õnnestu. Ta saab pealinna riigiteenistusse, ühe ministeeriumi arveosakonna juhataja abiks. Vanaveski tiivad kasvavad, ta korraldab enesele mugava korteri, unistab „seltskonda pääsemisest“ ja tütarde abielu-karjäärist. Kuid seal ongi ta enda karjääri lõpp. Oleme jõudnud kriisi-aastateni, ja üks koondatuist on just Taniel Vanaveski. Ta ei leia enam mingeile pingutusile vaatamata uut teenistusvõimalust! Ta rabeleb meeleheitlikult, kuid laskub ikka madalamale, kuni ta tütar paisatakse kergemeelsuse-teele, ta ise on aga peaaegu pätt. Ja see rabelus moodustabki jutustise tõelise sisu.

Selle jooksul annab Metsanurk põrutava pildi meie sotsiaalsest tänapäevast. Ta näitab selle varjupooli, ebaõiglust, egoismi, halastamatust. Vaadelgem ja tundkem jubedust! See on tõeline kriisiraamat, meil esimene sellelaadiline. Autor puudutab siin nii palju aktuaalseid küsimusi, riivab igapäev valusalt silmatorkavaid nähtusi, ja tema asjalik jutustamisviis on veenev.

Kuid ometi — lõpuks ei veena ta kedagi. Sest tal endal ei näi juba algusest peale selge olevat, milles õieti veenda. Tema sotsiaalne protest valgub laiali ja jookseb tühja. Ning seda kõik sellepärast, et ta oma protesti kandjaks on valinud just Taniel Vanaveski taolise tüübi.

Nagu nägime, ei äratanud Vanaveski isik juba varemalt mingit lugupidamist ja kaastunnet. Veel vähem suudab ta seda teha oma „heitlemise“ ajal. Nagu ta varemalt oli egoistlik ja nürimeelne karjerist, nii selgub nüüd ikka enam ta põhimõttelageda leivanäljase ronija iseloom. Tema protest pole üldse mitte mingi ühiskondlikku kihti kuuluva isiku, vaid üksiku hüääni oma. Nagu

ta varemalt oli tarviduse järgi vene monarhist ja eesti isamaalane, hangeldaja ja teiste kohalt kangutaja, nii pakub ta nüüd end kaitsepolitsei teenistusse või etendab kommunisti. Autor ise põlgab teda kui ühiskondlikku värdjat ja ironiseerib tema üle lakkamata. Kui nüüd see värdjas halva üldkonjunktuuri tõttu põhja langeb, kelles äratub see siis kaastunnet? Meie põlgus tema vastu aina kasvab ta „heitluse“ ajal! Kuid sedamööda pinnatuks ja vastukõlatuks jääb ka see protest, mida tahetakse väljendada tema isiku kaudu.

Hoopis autori kavatsustele vastupidist protestimõtet võib äratada see teos. Me tunneme pigemini rahuldust, et õiglus pole maailmast veel lõplikult kadunud. Sest just varemalt pidi ühiskond mäda olema, kui seda laadi isikud võisid karjääri teha ja veel suuremast unistada. Temataolised ei tohiks saada üle oma väärtuse mõjuvaiks; siis poleks pärast ka selliseid langusi, mis puhtinimlikult on ometi valusad. Siin on see mäda ühiskond ühele oma esindajale ainult kätte maksnud. Kuid protest viimase kannatuste nimel ei maksa ideoloogiliselt palju.

Kui raske on autoril endal olnud leida mingit ideelist lahendust juba algusest peale viltu asetatud probleemile, osutab teose lõpp. Lasknud Tanielil igatkanti „heidelda“, ei oska ta temaga enam midagi peale hakata. Tuli leida ebamääraselt kunstlik lõpp. Metsanurk on juba varemalt kasustanud kompositsiooni-siduvaks võtteks mõne rahva- või kirikulaulu värsikese korrutamist. Nüüd on tal selleks Taniel Vanaveski tõusupäevade kirjeldamisel üks isa Jannseni salmikene röömsast laulumehesest. Lõpus satub aga Vanaveski kuulma Juhan Liivi ilusaid ridu lillest lillellesse lendavast mesilasest. Ja teos lõpebki selle isamaalaulu sõnade kordamisega — justkui oleksid need kuidagi seotud Vanaveski elu arenguga või lahendaksid nad vähimalgi määral tema katastroofi probleemi. Nad on vaid kergeks abinõuks lahendusest mööda pääseda.

Metsanurga viimane jutustis on kirjutatud muidu vilunud meistri osavusega. Siin on aktuaalseid situatsioone, teravaid tähelepanekuid, vaimukaid mõttevälgatusi. Lisaks on sõnastus vaevata voolav, rahvapäraselt selge ja ühtlane. Kuid Metsanurk on kõigepealt ikkagi ideekirjanik. Ja just siin on ta seekord udune, ebaühtlane ning eneselevasturääkiv.

6.

Kaks ülejäänud isikukujutist on tunduvalt vähenõudlikumad, kuid ühtlasi ka õnnestunumad. Need on teosed, mille autoreile pole põhjust asetada valjumaid nõudeid, kuid kes oma tagasihoidliku ülesandega ka rahuldavalt hakkama saavad.

Kõne on siin kõigepealt Pedro Krusten'i sajapaari-kümne-leheküljelisest jutustisest „Punane ohvitser“. Juba

ainelt on see erandlik: ta käsitleb ühe eesti noormehe elu Nõukogude-Venes. Kõigi tunnuste järgi on siin kasustada olnud isiklikud kogemused ja suur osa jutustisest on tõenäoliselt autobiograafiline. Ning sellele näibki ta võlgnevat oma memuaarilise veenvusega, kuna kirjanduslik oskus jätab mõndagi puudu.

Ühel novembrikuu-päeval 1918 väljub Vologda jaamas põhja poolt tulevast rongist kümme-kond punaväelast, kelle hulgas üks on poisikese-ohtu eestlane Timotheus Komiste, — sellega algab jutustis. Nad on võidelnud kaugel Arhangelski rindel, aga määratud siis ohvitseride kursustele. Nüüd kirjeldatakse Komiste elu kursustel, ta tüüfuse põdemist, nälgimist, võitlust roheliste vastu, punaseks komandöriks määramist, lõunaväerinnale minekut, haavatasaamist, põdemist Moskva haiglas ja lõpuks kodusõja järele Ukrainas sõjakooli komandöriks olemist. Selle välise sündmustikuga kõrvuti kirjeldatakse aga jätkuvat sisesõda Komiste enese hinges. Ühelt poolt on ta punane sõdur ja usub või vähemalt tahab uskuda ühiskonna paremaks saamist kommunismi tähe all. Teiselt poolt tõmbab teda vastupanematu jõud väikesele maakesele Läänemere rannal, kus elavad ta omaksed ja kus ta teab oma sugurahva enda olusid korraldavalt. Esiti loodab ta sinna pääseda koos võidurikaste punavägedega, ja kui see osutub võimatuks, siis rahulikult teel. See kommunistliku ideoloogia ja kojuigatsuse vastastikune võitlus saabki Komistele saatuslikuks. Ta teeb katset Eestisse opteeruda, aga see ebaõnnestub, ja siis püüab ta lihtsalt väejooksikuna salaja kodumaale jõuda. Keset Peipsit jääb ta aga erilistel asjaoludel ihuüksi lainetega võitlema. „Ta hukkus kahe maailma vahel.“

Nii tahab autor kirjeldada ainult ühe kujunematu noormehe tunnete ja mõtete heitlust suurte ajalooliste võitluste tagapõhjal. Viimased ise on kinnistatud katkendlikult, vesivärvilise õhedusega, ainult hädavajaliku raamina. Rohkem tähelepanu on juhitud meile võõra olustiku piasajule. Ja just nende tundmine autori poolt sunnibki pidama ta teost autobiograafiliseks. Sellevastu ei või teose lõpposa muidugi põhjeneda isiklikel kogemustel ja tundubki sellepärast pisut tehtuna.

Pedro Krusteni kõnesolev raamat on õieti vähe ilukirjanduslik teos sõna harilikus mõttes. Eriti vähe laseb teda selleks pidada ta sõnaline vorm — nii kuiv, asjalik, väherütmiteline. Kuid võltskirjanduslikku liigliha pole siin ka mitte.

Teise samasuguse vähenõudliku, kuid sümpaatse isikukujutise pakub Leida Kibuvits oma esikromaanis „Soomustidruk“. Selle autori teadlikud kogemused on pärit kahtlemata alles maailmasõja-järgsest ajastust, kuna kõik eelmine on talle juba ajalugu. Nagu vanem põlv ei suuda toda eelmist, kas või võrdlusekski, lõplikult unustada, nii ei või tema seda kujutella tõsielavana, kord tõesti olnuna. Kuski plikapõlve piirilt on talle

vaid meelde jäänud katkendlik mälestis jõest, mille jääl kord punased, kord valged vastaseid tapsid. Tema generatsiooni esindajale on rahvuslik iseseisvus ja selle kujundatud olustik juba nagu iseenesest mõistetav ning põliselt kestnud tõsiasi. Ja lähemalt selle üle mõtisklemata kirjeldab ta ainult, kuidas selle tõeliselt alles nii värske ainelise ning psüühilise maailma raamides uus inimtüüp kujuneb.

Nagu esikromaanide enamik, nii on ka „Soomustüdruk“ kahtlemata autobiograafiline ja veel õieti suurel määral. Ta on ainult kitsas, kujutades ainult ühe tütarlapse arengulugu. See tütarlaps, Loona Tuisk, on sündinud maal; satub siis linna, kus võrsubki aguli hallides oludes täisealiseks. Siin on isa vürtspood ja pärast kojamehe korter, siin kolirikkad õued ja rämpsurohked jõekaldad mängu- ning kakluskohadena. Siis sureb isa, ema orjab teenijana ja putkamüüjana, Loona aga kasvab, õppides elu- ja kirjartarkust ning lüües võimalikel puhkudel astla vastu üles. Jälle uut ümbrust ja uusi inimesi: kunstikool, esimene kavalier, teenijakoht maa-apteegis, kõik lühiajaliselt, siis aga püsivamalt sõjaväe-kantseleis, mida valgustatakse pisut Hašek'i maneeris. Selle järele kaitseväe laager, kus naised otse puruks kistavat — „just kui vanasti lõvid kristlasi“. Lugu pole küll nii hull, kuid pärast mõningaid seiklusi põgeneb Loona siiski, et abielluda kodulinnas noore leitnandiga. Happy end.

Kuid mitte ses lihtsas sündmustikus, vaid teose vahelduvas detailirikkuses ja värskes vormis peitub ta veetlus. Seda nii harilikku ainekku on vaadeldud avasilmi, nähtud lugematuid pisiasju, inimesi ja vahekordi oma pilguga ning väljendatud lopsakas, pisut jõhkraski sõnastuses. Kibuvitsa uusrealistlik impressionism on otse üllatuseks algaja kohta. Selles pole midagi luitunud, maneeriks kujunenud, literatuuriks saanud. See on napp, aktiivne, edasiruttav, ootamatusi avav. Selle värske saladuseks on kahtlemata just see, et iga kirjeldatav ese, pilt või situatsioon on pärit autori enda kogemuste maailmast. Et see nii on, seda osutab teose algus, mis ei või põhjeneda isiklikel mälestusil ja mis sellepärast on ka teises, palju vähem algupärasel, koguni teesklevas toonis.

See romaan ei aseta mingit probleemi, kui seks ei peeta selle pisut erandliku iseloomu arengut ennast. Tal pole ka tahtlikku olude kujutamise ülesannet, vaid ta kajastab neid ainult niipalju, kui nad riivavad selle aguliplika elu. Veel vähem rõhutatatakse siin mingit sotsiaalset vaatekohta või peetakse ühiskondlikke arveid. Kuid nagu küll väikesest, kuid siiski ehtsast elupeegeldisest võib siit ometi välja lugeda nii üht kui teist ning kolmandatki. On igatahes hea meel käesolevat ülevaadet, mis algas nii meisterliku, kuid elumõruda suurromaaniga, lõpetada selle algaja trotsiv-elurõõmsa esikteosega. **Friedebert Tuglas.**

Eesti sõnade järjekorrast.

Sõnade järjekord abilauses.

2

Abilause on lause, mis mitte uudist ei ütle, vaid ainult tuntuks pandud mõtte lause kujuks kokku võtab, et seda vahekorda panna mõne teise mõttega. *Hakkas küll sadama, aga ma siiski läksin. Ehk küll sadama hakkas, mina siiski läksin.* Esimeses lauses räägitakse sadamahakkamisest kui uudisest, öeldakse kuuljale, et hakkas sadama. Teises lauses pannakse sadamahakkamine juba tuntud asjaks ja tuletatakse kuuljale meelde ainult selleks, et seda vahekorda panna teise mõttega, siin minemisega. Niisamasugune vahe järgmistes lausetes. *Annan sulle õuna, sest sina oled hea poiss. Annan sulle õuna, sest et sa hea poiss oled.* Esimeses lauses hea-poiss-olemine on öeldud kui uudise asi, teises tuntuks pandud ja öeldud ainult selleks, et teise lausega vahekorda panna. *Eile, kui ma linna läksin, oli ilus ilm.* Linnamine mine kuuljale tuntuks pandud. *Kes läheb linna? Kes linna läheb, on veel teadmata.*

Kui nüüd abilause seadus niisugune on, et tema uudist mitte ei ütle, ülepea midagi ütelda, predicteerida ei taha, siis on sellega ka abilause sõnade järjekord juba antud: tema predikaadi laiendid peavad seisma predikaadi ees. Ja nõnda nemad eesti keeles ka seisavad kõigis tõsistes abilausetes:

<i>kui ma linna lähen</i>	<i>kuna ta ise sel ajal haige oli</i>
<i>kuigi ta seda teadis</i>	<i>pea meeles, mis ma sulle</i>
<i>et ta omale hobuse ostis</i>	<i>ütlesin</i>
<i>sest et ta tark mees oli</i>	<i>kes palju näinud, see...</i>

otsekoheses abilause tähenduses ikka laiendid predikaadi ees. Võib küll ka neidsamu lauseid kõiki ütelda ka äramuudetud järjekorras, nõnda et laiend predikaadi järel seisab: *kui ma lähen linna... kuigi ta teadis seda... et ta hobuse ostis omale jne.*, aga siis äramuudetud järjekorraga laused saavad ka äramuudetud tähenduse: ei ole mitte enam otsekoheses abilause tähenduses, vaid mingisuguses muus. Vahe igatahes on väga tuntav ja ei ole sugugi ükskõik, kas nõnda või teisiti ütelda. Et sellest vahest aru saada, peame abilause iseloomu veel ligemalt vaatama.

See ülemal antud seadus maksab ainult rõhuliste laiendite kohta. Rõhutumad laiendid võivad seista kas ees või taga järeljooksus ilma tuntava vaheta. Võib ütelda: *kui ma homme linna lähen* ehk: *kui ma linna lähen homme*. Nõnda siis, kui linna rõhuline laiend on. Kui paneme *homme* rõhuliseks, siis saame: *kui ma homme lähen linna*. (Neljas võimalus: *kui ma linna homme lähen* siiski on harjumata.) Veel mõned näited:

<i>et ta ruttu tuppa tuleks</i>	<i>et ta ruttu tuleks tuppa</i>
<i>et ta tuppa tuleks ruttu</i>	<i>(et ta tuppa ruttu tuleks)</i>

*et ta palli ruttu siia viskaks
et ta ruttu siia viskaks palli
et ta siia viskaks ruttu palli*

*et ta ruttu viskaks palli siia
et ta palli viskaks ruttu siia
et ta ruttu palli viskaks siia*

ja nõnda edasi kõik võimalused läbi, ühed ladusamad, teised kangemad, aga kõik võimalikud ja ikka nõnda, et see laiend, mis rõhuline on, ikka predikaadi ees on. Rõhuline on ainult üks laiend, nimelt see, mis uudise ütleja on, teised on ilma rõhuta, sest kui need ka rõhulised oleksid, siis ei saaks ju enam aru kätte, mis öelda tahetakse.

See, mis teiste laiendite kohta maksab, maksab ka pöördsona olijate, s. o. infinitiivide ja partitsiipide kohta, kui need laiendiks on: *kui ta minema hakkas... et ta minna tahab... kui ta läinud oli... et töö tehtud saadi... see on süü, mis eest teda karistama peaks... see raha, mis tema eest seal maksta tuleb... mis eest tema juba karistatud on.*

Pane tähele vahet:

*kui meie hoolega püüdnud oleme ja
kui meie hoolega oleme püüdnud
kui viimaks ometi minema hakati
kui linna tornid juba paistma hakkasid
kui ta nüüd veel tahab laulma hakata
kui ta nüüd veel laulma tahab hakata
kui ta nüüd alles hakata tahab laulma
kui ta laulma alles hakata tahab*

Keerulisem on lugu siis, kui laiendiks olevad olijad ise ka veel oma laienditega on. Niisugusel korral võetakse olija rõhuline laiend predikaadi ette, olija ise jääb lõppu ja rõhutumad laiendid asuvad, kuhu saavad, ilma kindla tähenduse vaheta:

*kui ta linna hakkas jõudma
et ta raamatuid armastas lugeda
et ta ära pidi minema
kui ta ära oli läinud
kui ta süüa oli saanud*

Niisugune lauseliikmete üksteisest läbipõimimine annab esiteks hea rütmi seega, et kõrgerõhuline sõna (laiend) rõhutuma (predikaadi) ette tuleb, ja teiseks annab see tugeva lause-ehituse: sõnad on hästi seotud, üksteisest läbi põimitud seega, et predikaat ühtekuuluvate sõnade vahele võetakse. Niisuguse järjekorra mõju saab selgesti tuntavaks, kui teissuguseid järjekordi temale võrdluseks kõrva paneme.

*kui ta ära oli läinud ütle selle asemel
kui ta oli ära läinud või
kui ta ära läinud oli või koguni
kui ta oli läinud ära, siis tunned, et viimased näited*

rütmist ja ehitusest vedelad on, kõige viimane päriselt ilma iga-suguse sidemeta ja pidemeta sõnade rabin. Aga just seda viimast kiidetakse uuemal ajal kõige paremaks.

Kui predikaadil tema oma rõhuline laiend ees seismas on, siis võib olija (inf. ja part.) rõhuline laiend lahutamata olija ette jääda: *et ta linna tahtis minna*, aga: *et tal himu oli linna minna*, mitte ka: *et ta l i n n a himu oli minna...* *et ta kindlasti pidi minema hakkama...* *et ta väga armastas raamatuid lugeda...* *kui sa lauta lähed lehmi lüpsma...* aga: *kui sa lehmi lähed lüpsma*.

Kui olijal (inf. ja part.) enam kui üks laiend on, siis seisavad lahtisemad laiendid (koha ja aja määrused) kaugemal, nimelt predikaadi ees, kinnisemad laiendid (prepositsiooniline eessõna, objekt, infinitiiv) seisavad siis lahutamata määratava ees: *et ta nüüd juba märkas peale hakata*, mitte ka: *et ta peale märkas nüüd juba hakata...* *et ta täna veel mõtles minema hakata...* *kui ta hästi oli süüa saanud...* *et ta laadalt tahtis hobuse osta...* *et ta hobuse tahtis ära müüa*. Kahes viimases lauses on objekt kinnisem kui kohamäärus, aga lahtisem kui prepositsiooniline eessõna.

Rõhutumad laiendid muidugi asuvad, kuhu saavad:

et ta omale laadalt tahtis hobuse osta
et ta laadalt omale tahtis hobuse osta
et ta laadalt tahtis omale hobuse osta
et ta laadalt tahtis hobuse omale osta
et ta laadalt tahtis hobuse osta omale

Nagu näha, ilma rõhuta *omale* sobib igas seisukohas olema, ilma tuntava vaheta.

Kui predikaat ise rõhuline on, siis ei saa olija (inf. ja part.) ettevõtmist olla, sest siis tuleks rõhuline rõhulise kõrva ja peaksid sõnad hakkama üks teist üle karjuma, et teine mitte tema rõhku ära ei summutaks.

et sa ise just t a h a d linna minna
et sa ise t a h a d just linna minna
kui ta o n juba linnas käinud
kui ta alles m õ t l e b linna minna
kui sa p a l u d omale raha laenata
et sa nii väga t a h a d õppima hakata
kui sa just p e a d tööle hakkama

mitte ka nii hästi:

et sa ise linna just t a h a d minna
kui sa raha p a l u d omale laenata.

Rõhu rääkimine tehakse seega kergeks, et rõhulisele sõnale rõhutu kõrva pannakse, kas ette või taha, nagu eelmistes näides sõnad *just*, *juba*, *alles*, *nii väga*.

Neid rõhulise predikaadiga lauseid võib ka nõnda rääkida, et predikaat lause lõppu tuleb. Ette võetud olija peab aga siis

mõne rõhutu sõna läbi predikaadist lahutatud olema. See rõhutu sõna otse predikaadi ees omalt poolt just aitab predikaadile rõhku panna. *Kui sa ise linna minna just t a h a d* jne.

Võib olla lõpuks ka veel nõnda, et sidesõna ise rõhutatud on. Siis muidugi rõhutu predikaat tuleb kohe rõhulise sidesõna järel ja olija laiendi ette võtmist ei saa olla: Härja orjalta küsikse, *kas on pikkida pühida*... siis tule minult küsima, *kuidas peab ori olema*... *kui tunned tusad tulema*.

On vahe vahel, kas ütelda: *kui koju tahad minna* või: *kui tahad koju minna*. Laiendi ette võtmine olija eest ära ütleja ette võib sündida ainult siis, kui laiend peasõnast lahus on mõeldud, nõnda et praeguse laiendi asemel ka mingisugune teine mõeldav on. Kui laiend peasõnaga üheks ühikuks on sulanud, siis ta seisab ikka lahutamata oma peasõna ees, attributiivses seisukohas. Võib ütelda: *kui sa mulle tükka tegema hakkad* ehk *kui sa mulle hakkad tükka tegema*, aga mitte ka hästi: *kui sa mulle tükka hakkad tegema*, sest *tükka tegema* on lahutamata ühendus, *tükka* kõrval ei ole mingi teine objekt mõeldav.

Rukki lõikamist võib mõlemat viisi ütelda, kas ette võetud objektiga või kohale jäetud objektiga: *kui rukist läheme lõikama* ehk: *kui läheme rukist lõikama*, esimest siis, kui rukki asemel mõne teise vilja lõikamine ka mõttes on, teist siis, kui ainult rukki lõikamise peale mõeldakse. Sellepärast ei saa mitte hästi öelda: *kui heina läheme niitma*, vaid peab ütlema: *kui läheme heina niitma*, sest niitmisel on ainult üks objekt: hein. Aga küll võib ütelda niisuguse lause: *Praegu niidame heina, aga kui pärast kaera läheme niitma, siis*...

Sellepärast ka ei saa mitte hästi ütelda: *kui nina hakkad nuuskama*, see oleks veider, niisama veider kui pealauses ütelda: *hakkas nuuskama nina*, sest see tundub nõnda, nagu võiks maailmas midagi muud veel ka nuusata kui nina. Sellepärast peab ütlema: *kui nina nuuskama hakkad* ehk: *kui hakkad nina nuuskama*.

See tähendab siis, et oma koha pealt ära ette võetud olija laiend saab uudiseks paneva ehk predikatiivse mõju. Kui ta seda ei pea saama, siis peab ta jääma oma loomulikku kohta, määratava sõna ette.

PEALAUSE JÄRJEKORD ABILAUSES.

Meie nägime ülemal, et võib pealauses ka abilause järjekord ette tulla, nimelt seal, kus sisemised tingimused seda nõuavad. Ja nõnda kui seal pealauses abilause järjekord, nõnda on ka siin abilauses pealause järjekord võimalik, ja mitte ainult võimalik, vaid tarvilik seal, kus see sisemiselt tingitud on.

Kui ütleme lause niisuguse:

Juku on nii suur, et juba karjas käib ja sinna kõrva:
Juku on nii suur, et käib juba karjas,

siis on meil esimeses ütlemises korralik abilause ja teises abilause pealause järjekorraga. Ja tähenduse vahe on selgesti tunda. Esimene abilause on puhtmõtteline, ilma meelelise ettekujutusest, öeldud mitte uudiseks, vaid kui tuntud asja vahekorda panemiseks. Teine ütleb uudist ja nõuab meelelist ettekujutust. Esimene abilause käib mõttelise sõna *nii* kohta, teine käib meelelise sõna *suur* kohta ja laiendab seda meelelist sõna: *nii suur*, et karjas käib... *nii suur*, et käib karjas. Nõnda veel sellesama vahega: *nii tark*, et saab aru ja: *nii tark*, et aru saab... *Ta on nii kaval*, et ei anna kinni... *ta on nii kaval küll*, et ise lõksu ei lähe... *On nii külm*, et ei tahaks välja minnagi... *oli nii külm siiski*, et kartulid ära võttis. — Võiksime ütelda nõnda: pealauseline järjekord ütleb, abilauseiline mainib.

Meie saame siis niisuguse üleüldise seaduse, et abilaised, mis käivad puhtmõttelikult näitaja (demonstratiivse) asesõna kohta, on ikka abilause järjekorras. *Rääkis nii valjusti küll*, et *teda kõik pidid kuulma*... *teisiti kui tal viisiks oli* (mitte: *teisiti kui tal oli viisiks*)... *mängis edasi ka siis veel*, kui *saal juba tühi oli* (mitte ka: *kui saal juba oli tühi*)... *tegi nõnda*, *kuda ta ise seda paremaks arvas* (mitte: *kuda ta ise seda arvas paremaks*... *siis kui ta veel linnas oli*... *sinna kuhu juba ammu igatses*).

Kõigis neis ja nendesarnastes lausetes ainult nõnda, mitte ka, nagu nii sagedasti kirjutatakse: *teisiti kui tal oli viisiks* (Tuglas). Öeldakse tähtsa näoga pealauselikult: *tal oli viisiks*, aga üsna tühjalt, sest ei ütelda mitte, mis tal siis viisiks oli. Ja ei ole meil ka tarvis siin tema viisisid sugugi ette kujutada, misugused nad olid, on tarvis ainult puhtmõtteline äramärkimine, et teisiti kui muidu. Siis jääb ettekujutuse-võim väsitamata ja võib seda erksamalt järgmise juures tegev olla.

Võtame teistsuguse lause. *Ütles*, et *isa on haige* ja sinna kõrva: *ütles kõik*, ka *seda*, et *isa haige on*. Esimeses ütlemises on ütlemise sisu, haige-olemine, uudiseks pandud ja antakse see-pärast kui uudis asi pealause kujul teada: *isa on haige*. Teises lauses on haige-olemine kuuljale juba tuntuks pandud, kogu abilause käib näitaja *seda* kohta, on selle *seda*-sõna mõisteline sisu lause kujul mõtteliseks ühikuks kokku võetud. Kui ühik, siis laiend tingimata attributiivne: mitte *on haige*, vaid *haige on*.

On väga õpetlik ära märkida, et kui meie niisugused laused ärarippuvaks teeme eitatud pealausest, siis ainult abilause järjekord võimalik on: *ei ütelnud*, et *isa haige on*. Ainult nii, mitte ka: *ei ütelnud*, et *isa on haige*. Seda muidugi sest meile juba tuntud põhjusest, et ütlemise puudumisega uudist ütelda ei saa, vaid tehakse siin nõnda, et võetakse tuntuks pandud haige-olemine lausekujuliseks ühikuks kokku ja pannakse siis see lausekujuline ühik eitamise objektiks. Muidu tuleks veidrus: ütleks,

et ei ütle, aga ütleks ometi, just nõnda nagu laulik näiteks niisugust veidrust meelega teeb:

Ei mina ütle, laulan ainult,
Nii et kostab vastu vainult:
Et oli hiilgav päike ise,
Ei ütle.

Heitke ta välja pimeduse kätte, kus on ulumine ja hammaste kiristamine. Kui ütelda siin abilause järjekorras: *kus ulumine ja hammaste kiristamine on*, siis see annaks selle paiga mõttelise seletuse ehk definitsiooni, mis siin aga kohatu oleks. Siin tahtakse anda selle kohta meeleline kirjeldus ja sellepärast peab olema pealause järjekord: *kus = seal*.

Seega siis tõsises abilauses predikaadi oluline laiend, see, mis rõhuga räägitakse, peab olema predikaadi ees. Mitteolulised laiendid, mis ilma rõhuta räägitakse, võivad olla, kus saavad, kas olulise ees või ka predikaadi järel järeljooksus. Et nad aga enamasti ikka pealaiendi ette ära mahuvad, siis seisavad harilikult ikka seal, sest korralikus kõnes ei saa neid palju olla. Ainult otsekohe predikaadi ees ei saa ta mitte hästi olla, sest see koht on rõhuline. Seega siis: *kui ma homme l i n n a lähen* ehk: *kui ma l i n n a lähen homme*, aga mitte hästi: *kui ma l i n n a homme lähen*.

Kui pöördsona ise rõhuline on, siis ta armastab seista kohe pärast rõhutatut sidesõna ja järeelseisev laiend tuleb rõhutuks, see on järeljooksuks: *kui s a a n raha, siis ostan... kui l ä h e n linna, siis toon sulle.. kui j ä ä b järele, siis saad*.

Seega on siis võimalikud kõik järjekorrad.

kui järele jääb { Rõhulise predikaadi korral laiend
kui jääb järele { ilma rõhuta kas ees või taga.

kui järele jääb { Rõhuline laiend on kas tuntuks pa-
kui jääb järele { nevalt predikaadi ees või uudiseks
panevalt predikaadi järel.

Seega siis tõsises abilauses predikaadi oluline laiend, mis rõhuga räägitakse, peab olema ikka predikaadi ees.

Veel mõned õpetlikud näited abilausest pealause järjekorraga.

Saadik tõi sõnumi, et kuningas on surnud.

Kardan, et õnnetus on veel suurem.

Mina loodan, et homme tuleb ilus ilm.

On tõsi, et paljudel on pidada rasket võitlust olemasolu eest.

Siin on seletatavad et-laused, mis uudist ütlevad, ja sellepärast neis siis ka pealause järjekord. Sidesõna *et* asemel võiks seista ka kirjamärk kooion, nagu seda ka järgmised kirjandusest võetud paralleellauseid näitavad: *Ta ütleb: „Jumala riik ei tule*

mitte välispidisel kombel". Ta ütleb, et algust tuleb teha kõige pealt seesmises elus (Tallmeister).

Kas sa ei tea, et isa haige on? See on korralik küsimine.

Kas sa ei tea, et isa on haige! See tahab ütelda: saa ometi aru: isa on haige!

Kuulge, mis vaim ütleb kogudustele (Tallmeister). Kas sõna kogudus on siin rõhuline või rõhuta? Kui ta rõhuline on, siis on ta predikatiivne laiend, kui rõhuta, siis järeljooks. Rõhuta võiks ta olla siis, kui kas *mis* või *vaim* või *ütleb* tema ees juba rõhulised oleksid, sest järeljooks saab olla ikka ainult siis, kui üks rõhuline sõna lause juba ära on lõpetanud. Et aga siin ütlemise mõtte järel ükski neist kolmest sõnast rõhuline olla ei saa, siis peab *kogudustele*, kui viimane sõna, ise rõhuline olema, sest kui tema ka ei oleks, siis ei oleks lauses rõhulist sõna ülepea mitte ja ei saaks keegi aru, mis selle lausega ütelda tahetakse. Seega siis *kogudustele* peab olema rõhuline. See aga annab veidruse, sest siis peab koguduse kõrval veel keegi mõeldud olema, kellele vaim ütelda võiks, aga mitte ei ütle, vaid ütleb kogudusele. Piiblis on see lause õigesti: *mis vaim kogudustele ütleb*.

Ikkagi päris ime, kuidas see pagana mees oskas kõiki oma poole võita (Semper). Pealauseline mõte, sellepärast ka pealauseline järjekord õige: *see pagana mees oskas kõiki oma poole võita*.

On ka neid, kes asja peale vaatavad hoopis teisest küljest. Nõnda võimalik, sest mõtet võib võtta pealauseliselt: on teisi, need vaatavad...

Jalgratas, mis sõidab tiigi põhjas (ajalehesõnumi pealkiri). Järjekorra äramuutmise õige, sest laiend ootamist vastu: on ratas, peaks sõitma maad mööda, aga sõidab tiigi põhjas.

Kui ta seda oli kuulda saanud... kui ta seda kuulda oli saanud. Võib ütelda nõnda või nõnda, ilma tuntava vaheta. Aga keeleuuendaja ei ütle ei nõnda ega nõnda, vaid ütleb oma moodi: *kui ta seda oli saanud kuulda* või veel parem: *kui ta oli saanud kuulda seda*, sest mis keeleuuendaja ta muidu on, kui ei uuenda.

Milleks kergitada saladuse loori, mis katab meie tulevikku? Peab olema *mis meie tulevikku katab*, sest mõeldud on *seda loori*, rõhutatud näitajaga, seega siis ettekujutus mõttelik, mitte meelelik.

Mis vahe on: *kui nad minema hakkasid* ja *kui nad hakkasid minema*? (*Minema* mõlemas lauses rõhuline.) Ühes on *minema* predikatiivses kohas, teises attributiivses, seega siis ka laiendi vahe see, et ükskord (teises lauses) on *minema* ootamata uudiseks pandud, teinekord oodatavaks asjaks: *kui nad minema hakkasid* — ühes mõeldud: mis ju sündima pidi. Seesama vahe, mis ütlemistes: *kui suvi tuleb* ja *kui tuleb suvi*.

Riisusid aidad tühjaks, kuhu inimesed olid kogunud varandusi. Lõppu jäetud varandusi saab siin ootamata uudise tähenduse, mis aga siin ei passi, sest varandused ju ainuüksi on, mis aitadesse kogutakse; neid uudiseks panna on veider.

...et nad seal ei võiks vahetada oma mõtteid. Peab olema: et nad seal ei võiks mõtteid vahetada, sest mõtteid ei ole mitte lahtine objekt, mille asemel ka midagi muud olla võiks, vaid mõtete vahetamine on ühine mõiste.

Nagu mäletab Prants, oli Liiv... (Tuglas). Subjekt võib lõpus olla ainult siis, kui ta ootamata uudis on. Sellepärast siis ainult võimalik ütelda: nagu Prants mäletab.

Kõige agaram oli jätkama sõda Wilde vastu ometi „Olevik“ ka siis, kui Liiv sealt juba ammu oli lahkunud (Tuglas). Peab olema: lahkunud oli, sest rõhutatud on siin näitaja määrasõna siis, lausete vahekorid seega puhtmõtteline, ja partitsiip lahkunud on rõhuline laiend, teist rõhulist ei ole, sest sealt, juba, ammu — kõik kolm on rõhutatud. Järjekorra äramuutmine lause esimeses osas on hea.

Ehk on selles oletuses siiski pisut tõtt, kuigi seda „aimamist“ ei või võtta teadusliku selgusena (Tuglas). Keegi ju ei tahagi seda „aimamist“ teaduslikuks selguseks võtta. Sellepärast ei pea seda mitte pealause kujul kui uudist ütleva, vaid kui lugejale eneselegi tuntud asja ainult mainima, abilause kujul: kuigi seda „aimamist“ teaduslikuks selguseks võtta ei või. Ainult nii.

Nagu mäletab Sööt, oli see maikuu lõpul (Tuglas). Niisuguses järjekorras Sööt saab ootamata subjekti mõju, sest peab olema rõhuline, ja kogu ütlemine saab niisuguse tähenduse, et Sööt mäletab nõnda, teised mäletavad teisiti. Aga seda siin ei taheta ütelda. Peab ütleva nagu Sööt mäletab. Ainult nii.

Vähe on neid, kes praegusel ajal läheksid veel soolapuhujalt haiguse ajal nõudma abi (Peterson). Peab olema: abi nõudma, sest ette ära on ju just abinõudmisest jutt, mitte abi nõudmisest, see tähendab mitte üleüldse nõudmisest, mis selle või teise objektiga olla võiks. Abi asemel siin mingi teine asi ei ole nõutavaks mõeldav.

Mõned näited veel Lutsu viimasest raamatust.

... Just sel silmapilgul, kui Peebu keevalisus jõuab kõrgeima tipuni. Peab olema müidugi: kui P. k. kõrgema tipuni jõuab, sest näitaja sel on rõhuline ja lausete vahekorid on mõtteline.

Ning alati jäävad sellised pisisasjad seda teravamini meelde, mida tihedamalt nad järgivad üksteisele. Peab olema: mida t. n. üksteisele järgivad.

Ja kogu aeg on mul tunne, et siinsamas varitseb keegi nägematu, kes meile ei soovi head. Peab olema: kes meile head ei soovi, sest on mõeldud niisugune nägematu, kes...

Pealegi elavad veel palju inimesi, kellest on jutt. Peab olema: kellest jutt on, sest mõeldud on: palju neid inimesi...

Miks karta seda, millest keegi ei pääse mööda? Peab olema: mööda ei pääse, sest mööda ei pääse on ühine mõiste ja ei lase ennast mitte nõnda lahutada, et „mööda“ „pääsemisele“ uudislikuks täienduseks võiks tulla.

Näljased linnupojad unustavad, et nad inimesi kartma peavad (pildi allkiri ajalehes). Miks mitte: peavad kartma? Sellepärast, et ei ütelda mitte, vaid mainitakse.

Paralleelsetes abilausetes armastab teine lause pealause järjekorra peale üle minna. See annab stiililiselt mõnusa vahelduse.

See oli vabadussõja ajal, kui punased meie külast ühe mehe kinni võtsid ning nõudsid temalt, et ta üteltu...

Seepärast igaüks, kes need minu sõnad kuuleb ja teev nende järel...

... kui aga raha tahad saada või on mõni riigi protsent õiendada (Gailit).

... kui mul nüüd mandoliin käes oleks ja ma oskaksin seda mängida (Aavik).

kui mina inimeste ja inglite keeltega räägiksin, aga mul ei oleks armastust...

Et talle küll vastu vaieldi ja ähvardati koguni tuleriidale saata...

Lõpuks veel kaks iseärasust.

Nõndanimetatud ümberpööratud kui-laused (inverteeritud kui-laused) käivad ikka kindlasti abilause järjekorraga, selle peale vaatamata, et just need laused ikka pealause mõjuga on, uudist ütlevad, just need on, mis kõnet edasi viivad. *Perekond istus rahulikult õhtulauas, kui korraga uksele koputati ja...* Ainult nõnda. Mitte ka: *kui korraga koputati uksele, või kui siiski, siis iseäraliku mõjuga.*

Oldi juba lõpule jõudmas, kui uus takistus vahele tuli. Peamõte, mis siin öeldakse, on takistuse vaheletulemine, aga see öeldakse siiski kindlasti abilause kujul; ei saa mitte öelda: *kui takistus tuli vahele.* See ei oleks eesti keel.

Agas siiski on ka misugune lause võimalik: *ei saadud veel hakkamagi, kui juba kästi lõpetada.* Vist sellepärast, et lõpetada siin ootamata laiend.

Oletatud võrdluses on ikka pealause järjekord. *Tegi, nagu ei oleks tema see meeski... On kahvatu, nagu oleks kaua aega haige olnud.* Ainult nõnda. Muidugi sellepärast, et rääkija oletus kuuljale mitte ei saa tuntud olla.

Igal asjal on oma kord. Midagi mõnusat võib olla ainult seal, kus kord on. Kuda sõnad rääkimises üks teise järel tule-

vad, sellel on ka oma kord. Igas keeles. Eesti keeles ka. Iga keelemõistja tunneb seda korda ja oma keeletarvituses iseenesest käib selle järele. Ja kui on kuskil mõnusat eesti keelt, siis ainult niisugust, mis kindla korra järele käib. Ja igal pool, kus korra vastu tehakse, ei saa mõnusat keelt mitte olla.

Meil aga ei taheta seda korda, mis keeles on, mitte tunnista. Ollakse nagu iseenesest mõistetavalt seda madalat meelt, et eesti keel teiste keelte kõrvas ikka päris täieväärtuslik mitte ei ole, et kui tahab hea olla, siis peab ikka teist moodi olema, kui on. Selleks siis otsitakse hoolega, mis „parandada“ võiks, ja kui keegi mõnda uut moodi soovitab, siis ollakse laialt valmis seda kaasa tegema, sest vana, nagu teada, on halb, sellepärast: mida enam temast lahti, seda parem.

Nõnda on ka meie sõnade järjekord halvaks kuulutatud. Ei ole küll keegi näidanud, mis just halb on, aga on kord nõnda üteldud ja nüüd kordavad kõik järele, et on halb, ja mitte ainult kordavad järele, vaid ka tõesti usuvad seda ja tegelikus keeletarvituses ei julge enam nõnda olla, kuida olema teavad, vaid teevad ikka teisiti. Kuida just peab olema, seda nad ei tea, aga et teisiti peab olema, kui on, seda teavad.

Ütlesime ülemal, et meie järjekorrast keegi midagi halba pole näidanud. Seda ütlemist peame natukene kohendama. Nii päris ilma põhjendamata nemad ka ei räägi. Nemad midagi ikka põhjendavad ka, aga nende põhjendus ei pea paika. On iseäranis kaks asja nimetatud, mis meie järjekorras halb peab olema: esiteks, et olevat saksa keelest võetud ja teiseks, et pöörd sõna seista liiga lause lõpus. Vaatame neid põhjusi lähemalt. Ütleme, et olekski meie järjekord saksa keelest võetud. Mis häda sest siis oleks? Oleme saksa keelest palju muudki võtnud, miks ei tohiks siis ka mitte sõnade järjekorda võtnud olla? Selle eest peaksime võtjaid tänama. Sest kui nad võtsid, siis ometi sellepärast, et oma oma halb oli ja saksa oma parem. Aga ei ole siin tänamist veel tarviski. Sest kogu see saksa keelest võtmine on tühi jutt. Ei saa rahvas sõnade järjekorda saksa keelest võtnud olla juba sellepärast mitte, et rahvas saksa keelt mitte tundnud ei ole. Võib võtta võõrast keelest ilma keelt tundmata küll mõnda üksikut sõna, aga mitte sõnade järjekorda. Sest kuidas ta ilma keelt mõistmata seda kätte saab? Kui siiski keegi niisugust võimata asja kinnitab, siis see peaks vähemalt näitama, mil ajal ja mil viisil ta seda arvab sündinud olema. Aga seda ei ole keegi mitte katsunudki teha, vaid on ainult palja sõnaga kinnitatud, et „ses ei ole ühtegi kahtlust. See on kindel. See on silmanähtav“ (J. Aaviku sõnad). Ei ole mitte sugugi silmanähtav, vaid on otsekohe võimata. On küll seda, et üks ja teine saksa keele tundja oma keeletarvituses ennast saksa keelest laseb eksitada — seda on sagedastigi, olen seda ka mina iseenesestki märganud —, aga see on siis ikka üksiku keele-

tarvitaja eksimine ja mitte veel kohe eesti keele seadus. Igatahes meie sõnade järjekord, kas hea või halb, on meie oma. Mis seal mõne rääkija juures saksikut ette tuleb, see tundub ka saksik.

Ja nüüd see teine, mis ette heidetakse, et pöörd sõna lauses liiga taha jäävat, kas see ehk tõesti halb on? Sellega on nõnda, et ei ole eesti keeles keegi iial seda halbust tundnud. Ja kui praegu keegi tahaks korralikust eesti keelest sellekohast halba lauset leida, siis ta seda küll ei leiaks, sest korralikus eesti keeles seda halba tõesti ei ole. Aavik ka, kes selle larmi lahti lõi, ei too näiteid mitte olemasolevast keelest, vaid teeb näite ise, õige hullu, umbes niisuguse, nagu saksa koolipoiss kirjutaks, kes oma kooli-grammatika järele õiget keelt tahab kirjutada. Ja Aavik isegi ütleb, et näide on liialdatud, et nii hullusti keegi ei räägi. Aga kuida see tõsine hull on, seda ometi ei näita. Miks küll mitte? Mis häda tal on ise tegema hakata, kui keeles juba muidugi on? Ega muud põhjust ei ole kui see, et keeles ei ole mitte.

Kust see niisugune imelik süüdistus siis on võetud? See on meie keelele saksa keele põhjal kaela luuletatud. On nimelt tuntud asi, et saksa keele järjekorrale ette heidetakse, et seal sagedasti predikaat ikka alles lause lõpus tuleb. Selle läbi seal tõesti pikemas lauses võib olla nõnda, et saame terve rea predikaadi laiendeid ja ei oska nendega midagi peale hakata, niikaua kui predikaati ennast ei tunne, mis alles lõpul tuleb, sagedasti rea kahe ja kolme järel, siis kui esimesed laiendid juba oleme ära unustanud. Saksa keeles niisugune järjekord võib tõesti tüütavaks saada, iseäranis nõrga keelemehe käes, kel maitset ja mõõdupuud ei ole ja kes koolipoisilikult „seaduse“ järele käib. Niisuguse saksa keele kohta on tuntud lentsõna olemas: ma ootan pöörd sõna, j'attends le verbe.

Kui nüüd eesti järjekord saksast võetuks kuulutati, siis muidugi kuulutati see saksa paha ka eestigi keelele omaks, ja ilma et oleks proovitud, kas seda paha ülepea olemas ongi, hakati kohe parandama. Ilma asjata. Sest seda paha eesti keeles tõesti ei ole mitte. Juba see, et infinitiivid ja partitsiibid korrapäraselt ikka predikaadi järel seisavad, hoiab suure osa saksa järjekorra halbusest ära: *als ich in die Stadt gegangen war — kui ma linna olin läinud*. Eesti keel nõuab ainult ühe laiendi ette võtmist, nimelt ainult rõhuline laiend, nagu nägime, peab ikka predikaadi ees seisma, teised võivad seista, kui saavad, kas ees või taga. Nõnda on. Ja sellepärast on kõik see hädaldamine meie järjekorra pärast, et predikaat liiga lõpus olevat, ilma põhjusega. Ja muutused, mis sellepärast keeles tehakse, on ilmaaegsed. Nad seisavad ainult selles, et see üks laiend, see mis ees peab olema, nüüd ikka taha väänatakse: üteldakse mitte: *kui ta ära läks*, vaid: *kui ta läks ära* ja usutakse lapselikus ilmsüütuses, et selle läbi tõesti midagi võidetud on. Paneme veel mõned „paremused“ prooviks.

Kuulge, mis vaim ütleb kogudustele... kui tema oma seadused tahab panna maksma... meil on kalduvus seadusest hülida mööda... Paulus teadis väga hästi, kui suured ebavoorused olid Neerol... meie inimesed ei oska pidada meeles, ja ikka nõnda edasi: kui tema hakkas pidama kõnet... kui Jaan Juhani läks mööda... kui tarvis tulla kokku. Ikka ainult üks koht ja sellepärast nii suur keele — ütleme, et mitte paha sõna ütelda — muutmine.

Kui seda keeleparandust teeks igaüks oma keeles ja oma kirjutuses, siis ei võiks selle vastu midagi olla: las igaüks kirjutab, kuida tahab, ja näitab oma keelemeelt. Aga meil enam sellega ei lepita, vaid parandatakse oma uuendused ka teiste kirjadesse sisse. Toon näiteks paar parandust, mis minu kirjutusesse korrektorite poolt on tehtud. Mina olin kirjutanud niisuguse lause: *tema teeb vigu, mis mitte vead ei ole* ja arvasin, et see laitmata õige keel on, aga see on ümber parandatud ja nimelt nõnda: *teeb vigu, mis pole vead*. Ja üks teine lause oli minul: *ei pea seda, mis mitte kindel ei ole, kindlaks valetama*. Seda on korrektor muutnud nõnda: *ei pea seda, mis pole kindel, kindlaks määrama*. Otustagu nüüd lugeja ise, kas oli minu ütlemine halb, ja kas on korrektori parandus niipalju parem, et maksis sellepärast teise mehe kirjutust muutma minna. Tema arvates muidugi pidi parem olema. Tema peaks siis ka teadma ütelda, mis kasu sest keelele tuleb, kui keel tema moodi rääkima hakkab. Aga ma kardan, tema ka ei tea muud targemat midagi ütelda kui seda, mis Aavik ütleb, et peab nimelt pöörd sõna ikka ettepoole võtma. Millal peab võtma? Kui kaugele ettepoole? Seda ta ei tea, sest seda pole Aavik ka mitte ütelnud, vaid ainult, et ettepoole. Tema siis võtab ka õigest kohast ära ettepoole.

Aga jätame selle pahandamise tooni. Asi on tõsine. Sellepärast küsime meie ka tõe meelega, et asja erapooletult seletada: mis kasu meie keel sest ette võtmisest saab? Kaalume asjalikult ja vastame otsekoheselt, ilma ärevuseta.

Mina omalt poolt olen seda küsimust otsekohese meelega kaalunud, nii asjalikult, kui olen suutnud. Ja minu praeguse tundmise järel, kui kasust ja kahjust peaksin aru andma, mis ma muudetud järjekorrast meie keelele näen, siis pean, otsekoheselt vastates, ütleva, et ma, mis kasuks tuleks, mitte midagi nimetada ei tea. Võib olla, et keegi teine teab, kes paremini näeb kui mina. Igatahes need kaks asja, mis Aavik keelele kasuks seletab, ei pea mitte paika.

Kahju näen mina järjekorra muutmisest järgmist.

Esiteks. Meie keel jääks vaesemaks, ei saaks enam seda mõnusat vahet teha uudiseks pandud laiendi ja tuntuks pandud laiendi vahel, pealause ja abilause vahel. Vahetegemine pealause ja abilause vahel on aga keelele tarvilik. Seda näitab juba see,

et teistes keeltes iseäranis just seks vahetegemiseks erilised konjugatsioonid välja on arenenud: konjunktiivid kreeka, ladina, saksa keeles, subjunctif prantsuse keeles. Juba nimetused konjunktiiv (ühendaja) ja subjunctif (alistaja) näitavad, et need kujud abilause tarvituseks on. Peale selle on mitmes teises keeles rohkesti partitsiipid, mis võivad abilause aset täita: näit. kreeka keeles ja iseäranis vene keeles, kus partitsiibid koguni kahekordsed on: asjakohased pritsastijed ja teokohased dejepritšastijed. Peale selle veel mitmes keeles välja arenenud partitsiipide iseseisev (absoluutne) tarvitus: genetivus absolutus kreeka keeles, ablativus absolutus ladina keeles, dativus absolutus gooti keeles j. t.

Teistes keeltes siis on suur ja mitmekesine võimalus abilauselist mõtet ära ütelda. Eesti keeles on kõige selle võõraste keelte rikkuse kõrvas — kui vähetarvitatud des-infinitiv maha arvata — ainult üks abinõu: sõnade järjekord. Aga suudame siiski sellega üsna hästi ära ütelda kõike seda, mis teised keeled oma rohketegi isekujudega ütlevad: nii mõnus on meie järjekord. Ja nüüd seda mõnusat abinõu päris muidu käest ära anda — see ometi oleks mõtlematu tegu. Siis ei jääks meil ju abilause äraütlemiseks muud abinõu enam ühtigi kui ainult sidesõnad ja neidki on meil peaausjalikult ainult kaks: *et* ja *kui*. Seega oleksime siis õige kehvale astmele tagasi viidud. Sinna meie muidugi jääda ei või, sest ega meiega ilma selle vahetegemiseta, mis pealause ja abilause vahel olema peab, läbi ei saa. Kui selle, mis praegu olemas on, käest ära anname, siis peame pärast mingisuguse teise välja arendama. Aga vahepeal peaksime nii ja nii mitu aastakümnet ülemineku-seisukorras ilma kindla korrata olema.

Kui vahet pealause ja abilause vahel enam ei ole, siis ei saaks ka neid peeni üleminekuid mitte enam teha, mis meie pealause ja abilause vahel nägime ja mis kõnele iseäralise elu ja mõnu annavad; ei saa seda hingelist osavõtmist oma kõneste sisse panna, mis nüüd võimalik on, kus järjekorra ja järjekorra vahel elav vahe tundub: *on nii suur, et juba karjas käib ja on nii suur, et käib juba karjas*. Kui puine oleks meie keel, kui ta niisuguseid vahesid enam teha ei jaksaks! Nii puine ja tuim, kui ta seda keeueuendajate suus ja sules praegu juba on. Ega parem mitte.

Teiseks. Kui meie järjekorra vahe tegemata jätame, siis tulevad laused väliselt kõik ühesugused. Nüüd on mõnus vaheldus olemas, laiendid asuvad kord ees, kord taga ja kõne on nõnda ütelda tasakaalus. Kui meie aga vahet mitte ei tee, siis tuleb igas lauses ikka ühte moodi: predikaat ja siis laiendid robinal järele. Kui siia juurde veel võtta, et infinitiivide ja partitsiipide laiendid ka ikka taga peavad seisma, siis meie järjekord enam muud midagi ei olegi kui üks suur üksluisus, igav ja tüütav. Kui tüütav, seda lassen lugejat ennast praegu tunda ja maitsta. Üks uuenduste pooldaja ja väga suur uuendamata keele põlgaja hakkab oma kirju-

tust keeleeuenduse kiitmiseks nõnda peale (märgin predikaadid ära sõredama trükiga, et selgemini välja paistaksid):

„Alljärgnevaid mõtteid on esitet osalt E. Kirjanikkude Liidu aastakoosolekul 4. 12. 27. ja nad on sihitud protestiks keelelise diktatuuri vastu, mis on pandud maksma püha Õigekeelsuse sõnaraamatuga meie koolis, kantseleis ja ajakirjanduses, mida püütakse laiendada tasapisi ka kogu raamatuturule ja millega jõutakse meie praeguse keelelise seisukorra juures välja autorivabaduse kitsendamiseni. Välise tõuke minu esinemiseks andis Emakeele Seltsi põhimõtteline otsus tarvitada oma väljendeis ainult nn. normitud keelt. Need selleks puhuks koosolekule komandeeritud või muidu Em. Seltsile külla tulnud noored daamid ja härrased, kes võtsid omale õiguse mõista kohut ka keelelise elu ja surma pääle, olid vaevalt teadlikud vastutama oma kohtuotsuse eest, aga siiski jätkus neil südametunnistusetust enese keele aהלaisse needimiseks ja keelelise vabaduse riisumiseks isegi neilt, kes peaksid ju ometi kõige enam teadlikud olemas oma keele tarvituses ja veendumusis, kes peaksid ju ometi kõige enam õigustet olemas oma keelelise usutunnistuse erinevuse tutvustamiseks ja näitlikuks prooviks, kes peaksid ju kõige enam võimalust sama katsetamiseks, muutmiseks ja „uuendamiseks“.

Kirjutuse pealkiri on: „Kunstiväärtusliku keele miinimum“. Tõepoolest, kui see ka peab kunstiväärtuslik keel olema, siis lepime väga pisikese miinimumiga. Ja siin veel ei ole uuendus mitte täielik, on veel mõned laiendid ette jäetud, näit. teises lauses. Miks küll?

Üks teine näide. Lugesin Wilde jutu hakatust ühes uues „Kirjatööde kogu“ andes ja panin tähele, et seal kahel-kolmel esimesel leheküljel peaaegu kõigis lausetes predikaat ikka teisel kohal on ja siis laiendid robinal järel, mis muidugi väga ühetoonilise mulje andis. Esimestest lehekülgedest kaugemale ei olnud himu lugeda, väsitas ära. Et lugeja ise võiks otsust teha, paneme kõige esimese hakatuse siia üles.

„Suurel Inglise purjelaeval „Northumberland“, mis peatus septembri algul 1867 Liverpoolsi sadamas, teenisid kolm eesti madrust, kelle oli laev kevadel Riist võtnud kaasa. Kõik kolm olid vanemad mehed — üks Pärnust, teine Kuresaarest, kolmas Tallinnast, kus kohtades elasid ka nende perekonnad. „Northumberland“ oli laadimisega valmis saamas ja pidi minema paari päeva pärast Egiptuse suunas merele; täna oli madrustel veel prii päev ja nad luitasid linnas ringi, purjutasid ja pidasid lusti. Tallinna mees, nimega Hindrek Orbi, oli läinud juba kaunis varasel hommikul üksinda maale, olles omatahtlik inimene, kes luusimisel ei

sallinud teiste vedamist, ja lõunaks ei tulnud teda veel tagasi. Pärast einet pöörsid ka tema suguvennad...“ jne.

See peab parem olema ku loomulik eesti keel! Kas Wilde ise seda usub?

Kuda siis olla eesti sõnade järjekorraga? On selge küll, kuda olla. Peab tunnistama seda, mis on. Kui on tõsi, et vanast päritud järjekord hea on ja et see, mis temast halvaks katsetakse näidata, mitte paika ei pea, siis ei ole põhjust vanast viisist lahkuda. Kui on tõsi, et uues viisis ainult halba on ja head ei midagi, siis on selge, kuda temaga olema peab.

(Lõpp.)

K. Leetberg.

Dr. Eugen Jannsen'i vabastamine tsensoriametist.

See oli 1892. aastal — kevadel või suvel, seda ma enam ei mäleta, kui mind külastas mu endine kolleeg Jaan Poska, kes teotses tol ajal vandeadvokaadi abina Tallinnas. Ütles, et ta sõitnud Tartusse professor P. Viskovatov'i kutsel, kes pakkuvat talle uut ametit, nimelt tsensorikohta, mis vabanevat lähemal ajal Tartus. P. Viskovatov jutustanud talle Peterburist saadud informatsiooni põhjal ka neist asjaoludest, mis põhjustanud Tartu tsensori oodatava vallandamise. Mõned Tallinna õigeusu koguduste esindajad pöördunud siseministri poole palvega, teha korraldus, et ei lubataks luteri pastoreil vaimuliku kirjanduse kaudu agiteerida õigeusu vastu. Palvekirja kaasas esitatud siseministrile üks eestikeelne raamat, mis sisaldanud haavavaid ütlusi õigeusuliste kohta. Õigeusu kirikuteenistusel korduvalt loetavaid ja lauldavaid palvesõnu „Gospodi pomilui“ — „Issand halasta“ nimetatud seal mõtlemata lobisemiseks ja nende palvesõnade lugejaid ja lauljaid võrreldud paganate palvemasinatega. Kui Tartu tsensorilt aru päritud selle raamatu tsenseerimisest, saanud ta trükiasjade peavalitsusele omapärase seletuse, et kuigi selles raamatus leiduvat vahest ütlusi, kust võiks välja seletada õigeusuliste palve pilkamist, ei võivat tema selle eest vastutada, sest ilmlikul tsensoril kui vähikul usuküsimustes ei olevat õigust teha muudatusi käsikirjades, mis on vaimulikus konsistooriumis usuteadlaste poolt läbi vaadatud ja heaks kiidetud; raamatu sisu eest peaks vastutama ainult konsistoorium. Siseministeeriumis aina imeteldud, et kuidas haritud mees, kes juba aastat kuus teotsenud tsensorina, ei ole veel jõudnud enesele selgeks teha oma ametiõigusi ja -kohuseid, mis on trükiseadustikus kindlaks määratud. Siseminister, kellele asi otsustamiseks ette pandud, kirjutanud tsensori seletusele resolutsiooni: „Ei kõlba tsensoriks ja tuleb ametist vallandada.“ Enne ministri otsuse täidesaatmist hakatud otsima kandidaati vallandatava tsensori asemele.

Trükiasjade peavalitsuse ülem (Feoktistov?), kelle poeg õppis Tartu ülikoolis, palunud prof. P. Viskovatovit, soovitada temale usaldusväärne tsensoriameti kandidaat, kõrgema haridusega ja õigeusuline, kellel poleks põhjust soodustada brošüüride kaudu pastorite agiteerimist õigeusu vastu. Viskovatovi valik langenud Jaan Poskale, keda ta tundis kui andekat, tõsist ja töökat noormeest.

Jaan Poska ja tema vanem vend Mihkel Poska olid mõlemad hästi tuntud Tartu vene haritlaste ringkonnas. M. Poska, keeleteadlane, oli

Peterburi loetavama päevalehe „Novoje Vremja“ korrespondent ja tema huumoriga võrtsitud kirjutisi Tartu elust-olust loeti vene seltskonnas huviga. Üliõpilane Jaan Poska teenis asetäitja-õpetajana kohalikus Jüri kihelkonnakoolis, kus töötas samal ajal ka käesoleva kirjutise autor.

P. Viskovatovi poolt tehtud elukutse-muutmise ettepanek tulnud J. Poskale liiga ootamata; seepärast ei saanud ta kohe vastust anda ja palunud mõtlemisaega. Minu juures viibides küsis J. Poska ka minu arvamist temale pakutava ameti kohta. Küsisin omakorda, kas tal on kaaluvaid põhjusi elukutse muutmiseks: kas praegune tööala on millegi pärast ebasobiv või tunneb ta erilisi kalduvusi tsensoritegevusele. „Praegune elukutse rahuldab mind,“ seletas ta; „tööd on küllalt, töö vastab mu kalduvustele ja — nagu senine praktika on näidanud — ka mu võimetele; erilist huvi ei ole tsensoriameti vastu tundnud. Kui viimane aga siiski võiks kaalumisele tulla, siis peamiselt küll tuleviku kindlustuse mõttes. Praegu on advokaatidel kõigil tööd ja teenistust, aga tulevikus võib nende tööala kitsaks jääda, sest iga aastaga kasvab advokaatide pere, saades lisaks ülikoolist noori juriste, kes tahavad kodumaal teenistust leida. Tsensoriamet aga oma hea palgaga võimaldab läheda elamise ja kindlustab pensioniga vanaduspäevad.“

Vastasin talle, et ma ei saa pooldada kõnesolevat elukutse vahetust. Et ta on leidnud oma võimetele ja kalduvustele vastava tööala, peaks ta seal töötama pikemat aega, et võiks hästi tundma õppida seda ala, eriti tsiviilõiguse osa. Kui meil hakatakse teostama kavandatavat omavalitsusreformi, siis vajame andekaid, põhjalikkude teadmustega varustatud juriste, ja sel juhul oleks aktiivne Jaan Poska just õige mees õigel kohal. Tsensoriameti tööga, kus nõutakse peamiselt „vaba mõtte kohitsemist ja ristilöömist“, saavad toime ka teised — vähemate võimete ja passiivse iseloomuga mehed.

J. Poska teatas samal päeval prof. Viskovatovile, et ta kaaluvail põhjusil ei soovi vahetada tsensoriameti vastu oma senist tegevusala, kus ta võib isamaale samuti kasulik olla.

Prof. P. Viskovatov jätkas kandidaadi otsimist, kuni leidis usaldusväärne isik, kes oli nõus kandideerima Tartu tsensori kohale: see oli Viskovatovi endine õpilane, keeleteaduse kandidaat Jaan Jõgever, kes teenis rahvakoolide inspektorina Põhja-Eestis.

Nüüd heidame pilgu tagasi Tartu tsensori kantselseisse. Kui sinna oli saabunud ülemuse seletusepärimine ühe raamatu tsenseerimisest, otsinud tsensor selle raamatu oma arhiivist välja ja hakanud seda lugema; käsikirja oli ta ainult mõnest kohast silmitsenud, pidades selle läbilugemist ülearuuseks, sest vaimuliku tsensori, Peterburi konsistoriumi abipresidendi, kindralsuperintendent Laaland'i allkiri olnud tema arvates küllaldaseks tagatiseks, et käsikirja ei sisalda midagi seadusevastast. See raamat kandis pealkirja: „Püha Isa-Meie palve. Jutlustes ära seletanud F. W. Ederberg, Kaarma õpetaja Saaremaal. K. Busch'i raamatukaupluse kuluga trükitud. Tallinnas. 1891“¹⁾). See koht, kust oli leitud õigeusuliste usutunde haavamist, oli järgmine: . . . „Issand ütleb: „Aga kui teie Jumalat palute, siis ei pea teie mitte palju lobisema, nõnda kui paganad.“ Lobisemine on paganate palve juures ülem asi. Et see paremine korda läheks, sellepärast on neil palve-masinad. Mõnel pagana rahval on selle tarvis väikesed palve-veskid ehitatud. Nende tiibade külge seuvad nad palvelehekese ja ajavad neid siis ümber. Lõuna-Venemaal . . . on

¹⁾ Tartu raamatukaupmehelt Martin Vares'elt kuulsin, et politseiametnikud käinud tema kaupluses otsimas „Püha Isa-Meie palvet“ ja andnud temale allkirja vastu teada siseministri korralduse, mille järgi oli selle raamatu müütamine keelatud. Temalt sain ühe eksemplari seda raamatut tingimusega — hoida „kangen salgusen“, kellelt ja kudas raamat saadud.

Kalmükkide templites p a l v e - t ö r r e d, mis palvelehekesi täis on ja mis preestrid ümber keerutavad. Vaesed paganad! Nad arvavad: kui palvelehed keerlevad, siis jumalad neid kuulevad. Aga seda pole imeks panna, nad on ju paganad. Üsna ime ja arusaamata on aga see, et ühel ristiusu kirikul, Rooma katoliigi usul, ka sarnatsed palve-masinad on. Igal õigel katoliigi usulisel on üks nõnda nimetatud h e l m e r o n g („roosikrants“). See on üks pael, kelle külge 150 helmest on reatud, ikka 9 väikese helmest ja üks suur, ning rongi keskkohal all ripub rist. Paluja hoiab esiteks ristist kinni, siis hoiab ta iga uue palve juures ikka uuest helmest kinni ja palub iga suure helme juures Isa-Meie palvet ja iga väikese helme juures ütleb ta: „Tere Maria“ kunni ta nõndaviisi 15 Isa-Meiet ja 135 Tere-Mariat on ära lobisenud. Nendel on see arvamine, et mida rohkem nad Isa-Meiesid ja Tere-Mariasid lobisevad, seda õndsamaks nad saavad. Seesugune masina viisil palumine on neil nii tähtis, et paapst selle auuks iga aasta ühe helmerongi püha laseb pühitseda. — Jumal tänatud, et Luterus Jumala abiga meid sellest usust on peastnud! Aga kui keegi „Issand halasta“ ehk muid palve sõnu peaks mitu kümmend korda ilma mõtlemata lobisema, siis pole tema ka parem ühtigi“ (lk. 14—15).

Siin toodud väljavõtte läbi lugenud, märganud tšensor, et viimastest ridadest võiks välja seletada õigeusuliste palve pilkamist, ja kui ta oleks käsikirja korralikult lugenud, oleks ta need read sekelduste ärahoidmiseks maha kustutanud. Aga mis nüüd teha? Kuidas vastata ülemuse arupärimisele? Kas tunnistada tõtt, et usaldades vaimulikku tšensorit ta ei lugenud käsikirja? Või katsuda vabandada oma eksimust mõne asjaoluga? Igal juhul aga on tšensoril karta karistust hooletuse eest, kõige halvemal korral ametist vallandamist. Hea nõu oli kallis. Ta kutsunud nõupidamisele Villem Reiman'i, keda peeti autoriteetlikuks vaimuliku kirjanduse tundjaks ja osavaks nõuandjaks raskeil hetkil. Reiman arvanud, et ähvardava karistuse vältimiseks võiks katsuda õnne ühe süütu „diplomaatliku“ võttega: ülemusele saadetavas seletuses käsitella asja nõnda, nagu poleks antud juhul tegu tšensori hooletusega, vaid põhimõttelise küsimusega, nimelt seaduse mõtte tõlgendamise; siis oleks vahest loota, et karistuse määramise asemel antakse seaduse mõtte seletus, nagu antakse seaduseseletusi senatilt ja ministriumidelt neile alluvaile asutistele. Mõttekääik seletuses võiks umbes järgmine olla: Vaimuliku sisuga käsikirjad saadetakse esiteks läbivaatamiseks konsistooriumile, kus kompetentsed usuteadlased katavad neid läbi sisult ja vormilt ja otsustavad, kas nad on kõlvulised trükkimiseks; nad võivad tarbekorral teha parandusi ja muudatusi tsenseeritavais käsikirjades. Siit tuleks järeldada, et vaimuliku kirjanduse tsenseerimisel on kõige tähtsam konsistooriumi tšensuur ja et ilmlikul tšensoril kui vähikul usuküsimustes ei ole õigust muuta seda, mis on tunnustatud heaks vaimuliku tšensori poolt. Seepärast peaks konsistoorium ka vastutama nende raamatute sisu eest, mille trükkimiseks temalt on luba saadud. Seejuures kerkib aga küsimus: milleks on siis veel vaja ilmliku tšensori luba käsikirjale, mis on lubatud vaimuliku tšensori poolt? Seda luba vajab trükkikoda, sest ilma selleta ei tohi ta raamatut trükkida, — võiks vastata küsimusele. Nõnda olnud V. Reimani arvamine. Tšensor pooldanud seda, ja selles mõttes koostatud ka seletus „Püha Isa-Meie palve“ tsenseerimisest vastuseks ülemuse järelepärimisele.

Tšensor saatnud oma „diplomaatliku“ seletuse trükiasjade peavalitsusele, heas lootuses, et sellele järgneb ülemuselt seaduse mõtte seletus, mis oleks temale juhtnööriks tulevikus.

Nagu prof. P. Viskovatovile Peterburist teatatud, otsustatud seal asi teisiti, kui Tartus oli arvatud, ja loodetava seaduseseletuse asemel saadeti tšensorile siseministriumist käsk, mida nimetatakse ametlikus keeles viisakalt ettepanekuks: aega viimata esitagu ta siseministrile ametist vabastamise palve, sest tema seletus on tunnustatud mitterahuldavaks.

Kui tsensor oli ministrile esitanud nõutud palve, ilmus „Valitsuse Teatajas“ ametlik teadaanne, et Tartu tsensor dr. Eugen Jannsen on omal palvel ametist vabastatud.

Uueks tsensoriks Tartu määrati prof. P. Viskovatovi soovitusel keeleteaduse kandidaat J. Jõgever.

Tsensoriametist vabastatud, avaldanud dr. E. Jannsen A. Grenzstein'ile mõndagi, mida ta oli sinnamaani ainult enese teada hoidnud. Ta kahetsenud „diplomaatliku“ seletuse saatmist ülemusele, sest see saanud temale saatuslikuks, nagu ta hiljemini siseministeeriumist kuulnud. Raamatute tsenseerimisel toimunud ta majandusteaduse põhimõtte järgi, püüdes minimaalse jõukuluga saavutada maksimaalseid tulemusi. Vaimuliku sisuga käsikirju pole ta harilikult lugenud, ainult lehitsenud neid mingi mulje saamiseks, olles veendunud, et vaimulikust tsensuurist läbi käinud käsikirjades ei sisaldu midagi niisugust, mis oleks vastuolus mõne seaduseparagrahviga. Teissuguse sisuga käsikirju ta lugenud — umbes kolmandiku igähest, aga kaks kolmandikku lasknud tsensuurist ilma lugemata läbi — heas usus, et selles ei leidu midagi seadusevastast, ja heas lootuses, et kuigi leidub, siis ei saa see tema ülemusele teatavaks. Sellest lugemata jäänud kahest kolmandikust kartnud ta küll vahel sekkeldusi tekkivat, aga sugugi mitte sealt, kust pahandus nii ootamatult tuli.

Ajalehtede tsenseerimisel oli dr. E. Jannsen sellevastu väga ettevaatlik ja püüdis toimida täpsalt ülemuse eeskirjade järgi. Sellest üks näide. „Oleviku“ toimetuses näidati mulle üht Laiuselt saadetud sõnumit, mille oli tsensor punase pliiatsiga läbi kriipsutanud. Selles sõnumis teatas „Oleviku“ kirjasaatja, et Laiusel olnud kevadtalvel loomatoidust suur puudus: loomadele söödud vanu katuseõlgi, sammalt ja teisi aineid. Selle tagajärjel jäänud kariloomad mitmes talus nõnda nõrgaks, et pole saanud kevadel omal jõul enam laudast välja; seepärast kantud neid raamiga välja värskete murule. — Kui A. Grenzstein tsensorit külastades küsinud, mispärast ta selle süütu sõnumi „Olevikust“ kustutas, vastanud see, et kustutamine sündinud ülemuse ringkirja põhjal ja riigi huvides. Ta seletanud seejuures, et hästi korraldatud riigis — ja seda tahab olla Venemaa — ei tohi ette tulla sääraseid nähtusi, nagu need, millest kirjutati Laiuselt; ja kui neid siiski juhtub, on nad igatahes seadusevastased nähtused, mille kirjeldamine ajalehis on siseministri ringkirjaga keelatud. Pealegi oleks Laiuse sõnum võinud „Olevikust“ sattuda — kohaliku saksa ajakirjanduse kaudu — välismaa ajalehtedesse ja tekitada seal arvamist, et Vene riigi majandus ei seis kindlal alusel, ja see arvamine kahjustaks Venemaa krediiti välismaal. Venemaa üldhuvide seisukohast kohalikke sündmusi hinnates on parem vaikida Laiusel ette tulnud seadusevastasest nähtusest, — lõpetanud tsensor oma seletuse.

(Teated saadud A. Grenzsteinilt.)

J. Tamm.

Soome-mongoli keelte akadeemikukoha kaotamisloo puhul.

J. Tamm'e huvitav artikkel „Kuidas kaotati soome-mongoli keelte akadeemikukoht Vene Teadusteakadeemias“ („E. Kirj.“ 1933, lk. 27 j.) sisaldab mitu ebatäpsust:

1) Pärast F. J. Wiedemann'i surma seda kohta ei kaotatud üldse, vaid see jäeti ainult määramata ajaks täitmata.

2) Artiklis on öeldud, et dr. J. Hurt „kavatses kandideerida akadeemikukohale“. Akadeemia põhikirja järgi ei võinud üldse keegi oma kandidatuuri üles seada: akadeemikuid valis oma liikmete ettepanekul akadeemia ise ja kinnitas keiser.

3) Artiklis on öeldud, et „sakslastel ei olnud ühtegi kandidaati, kes oleks võinud edukalt võistelda J. Hurdaga akadeemiku valimistel“. Kuid niisugune kandidaat oli akadeemial olemas, ja nimelt minu isa, pärasine Kaasani professor Nikolai Anderson. Rahvaluule alal ei oleks ta muidugi mitte võinud võistelda dr. Hurdaga, küll aga keeleteaduse alal (küsimuse all oli ju soome-mongoli keelte akadeemikoht); ta võis seda juba seepärast, et ta (niisama kui Wiedemann, selle eelkäija J. A. Sjögren ja ka dr. M. Veske) oli spetsialist soome-ugri võrdleva keeleteaduse alal, kuna dr. Hurdal oli keeleteaduses ainult kitsas eriala — eesti keel. Mu isa kandidatuur seati akadeemias tõesti üles (iseäranis pooldasid seda akadeemikud Salemann ja Kunik), ja umbes 1893. aastal oli tema valimine juba kindlustatud; et tol korral oli aga vene natsionalismi tõusu ajajärk, pöördusid akadeemikud oma presidendi — suurvürst Konstantin Konstantinoviči — poole küsimusega, kas ta saaks valimise korral ette panna mu isa keisrile akadeemikuks. Suurvürst palus järelemõtlemisaega ja vastas järgmisel päeval, et ta poliitiliste olude tõttu ei julge keisrile akadeemikuks ette panna sakslast. (Kas Aleksander III oleks kinnitanud akadeemikuks eestlase, kes ikkagi oli muulane, luterlane ja Tartu saksa ülikooli kasvandik — seda ma ei tea ütelda.)

Sellega ei olnud mu isa kandidatuur veel lõplikult maha maetud. Mitu aastat hiljemini (juba Nikolai II ajal) tahtis Teadusteakadeemia organiseerida mu isa juhatusel teaduslikku ekspeditsiooni ostjakkide juurde, kuhu pidi välja sõidetama 1898. a. kevadel; ettevalmistused olid juba tehtud, ja mu isale anti mitteametlikult teada, et sellest ekspeditsioonist oleneb tema kandidatuuri uuesti ülesseadmine. Mu isa oli nõus, jäi aga 1897. a. lõpul raskesti haigeks, ja ekspeditsioon jäi teostamata. Haigus kestis ühe aasta, kuid ka hiljemini ei saanud mu isa kunagi oma täielikku töövõimet tagasi. Ta suri 1905. aastal.

Kui täpsad on teised andmed J. Tamme artiklis — see ei ole mul teada.

Walter Anderson.

Kirjanduslik ülevaade.

Ühe positiivse romaani katse puhul.

August Jakobson: Töö algus. Romaan. Noor-Eesti Kirjastus 1932. 312 lk. Hind 5 kr. 40 s.

Ajakirjanduses ja avalikes kõnedes (veel enam aga erakõnelusis) on meil ammu nõutud positiivseid suurteoseid, vähemalt suuri positiivseid teoseid. Väikesel viisil on mõned kirjanikud seda „tellimist“ katsunud täita, kuigi mitte just õnnelikult. Suuremat hanget ei ole aga keegi enese peale julgenud võtta. Võib-olla kartes, et see käib üle jõu. Igatahes ei ole praeguses õhkkonnas, praeguse ühiskonna psüühikas kuigi palju positiivseid elemente. Või need on olemas latentself. Puudub suund, milles nad liikuma võiksid hakata. Puudub punkt, kuhu positiivsed jõud võiksid tööle, nimelt loovale tööle rakenduda. Suurte jõupingutustega katsutakse neid punkte leida, neid kas või kunstlikult luua, ja korraldatakse — hädaabitöid!

Kes teab, võib-olla osutuvad mõnedki nüüd negatiivseiks peetud tööd edaspidi positiivseiks. On ajajärke, kus on tähtsamaks ülesandeks vanade ehitiste lammutus ja puru ning risu kõrvaldamine, et uue ehitise alusmüüride jaoks ruumi teha.

Positiivset romaani tänapäev edukalt kirjutada on niisama raske kui uut kaubamaja avada, mis veel kasu tooks, või nagu uut talu rajada ja seda Lahvardi Kristjani kombel õitsele viia.

Oli aeg, mil meie talupoeg suure jõupingutuse ja rohke hignivalamisega muutis kõlbmatut pinda põlluks, võitis seda samm-sammult looduselt ja lunastas omaks mõisnikult. See oli pikaldane, aastakümneid kestev sangarlik võitlus, ja et see talupoja võiduga lõppes, siis võiks see meil sobivaks aineks olla realistlikule kangelaseeposele. Sellepärast, kui A. Jakobson oma uusimas romaanis „Töö algus“ meid sellesse ajajärku on viinud, siis on ta, positiivset teost anda tahtes, täiesti otsarbekohaselt talitanud. Vähemalt mõistusega asja juurde minnes on õigesti talitatud. Ja näib, romaani lugedes, et see üldse on enam mõistusega kirjutatud, tugevat tahtet ja arenenud kunstilist kujutusvõimet tarvitanud, mitte sügavast, inspiratsioonist sisendatud elamusest aetud.

Nagu juba tähendasime, on Jakobson oma romaani tegevustiku protitseerinud sesse ajajärku, mil meie talurahvas hingepuhult rühmas tööd teha oma toa, oma loa rajamisel, kus peeti võitlust kahel rindel: looduselt jalatäit jalatäie järele võites ja seda mõisnikult enesele omanduseks lunastades. Faktid romaanis on küll tolle aja oludega kooskõlas, aga läinud sajandi 60-date ja 70-date aastate õhkkonda ei ole tunda. Vist sellepärast, et autorit polegi veedelnud niipalju ajajärk kui Miika Valtsbergi võsu Tooma jälgimine. Toomas, Soldino mõisa viinameister, on otse Herkules, ainult ägedam, plahvatavam, metsikum. Autor laseb teda võrrelda härjaga: „Kas sa oled vahest näinud, kuid härg kellelegi kallale läheb? Ta ei paista olevat pooltki nii vihane kui teine loom. Aga see mees, kes siis härjale jalgu jääb, ei näe enam päikest“ (lk. 301—302). Tühise nõökamise pärast tormas ta kõrtsis poisile kallale, lõi selle pikali ja kui see katsus tõusta, „jooksis Toomas talle uuesti kallale, et jagada talle ranke hoope, teda jalgadega tallata, kägistada tä kaela oma tugevate sooniliste sõrmedega ja ta kukalt vastu põrandat virutada“ (lk. 118). Samuti tühiste põhjuste pärast peksab ta teisigi inimesi ja loomi. Nagu sellest näha, kannatab see meie talupojast Herkules mingi plahvatusneuroosi all. Peale selle on ta haiglaselt uhke. Vaevalt asunud oma maalapile, tõmbab ta juba vahe enese ja „alama“ vahele. Seda joont pidades areneb Toomas kahtlemata hallparuniks selle sõna halvast tähenduses. Oma isekuse, kõrkuse ja riakuse tõttu on ta ebasobiv ühiskonna liige, ei saa sellega kooskõlalist arengut kaasa teha. Ta on Jausa antisotsiaalne olend. Kaugelt sümpaatlikum on ta meile oma suhetes loodusega ja võitluses sellega. Muidugi ei pane ta siin käsi külge harilikku tööriühmaja talupojana, vaid aina tormab peale.

Toomas on esitatud liiga sirgejooneliselena, nagu kogu tema edasitormaminegi. Juba esimesel leheküljel näeme teda üle mõisa õue minemas: „...ei põiganud ta kõrvale sügavamategi lompide kohal, rühkides jonaka hoolimatusega aina edasi“. Tema hingeelus puuduvad varjundid, pooltoonid, keerukamad üleminekud, mitmerindelised siseheitlused. Et tal aina edasi lastakse pääseda, võita, vallutada, et puudub väarikas vastane, siis puudub romaanis draamatika, võitluse põnevus ja pinget. Me teame juba iga konflikti eel: Toomas jääb võitjaks, iga töö alul: Toomal on kindlasti edu. See ettetadmise vähendab huvi.

Toomas on meie uuema kirjanduse monumentaalsemaid kujusid. Kirjanik on esitanud ta meile varjatud idealiseeringuga. Ta on positiivne kuju. Segavalt mõjuvad tema eitavate külgede õigustuse ja ilustuse katsed, mitte tema positiivsus. Positiivsel kujul võiks paljugi nõrkusi olla.

Kõige huvitavamaks jäävad meile tööstseenid, kuigi nad on loodud mõistusega, — ja hinnata ning nautidagi tuleb neid mõistusega. Neis on otse loodusjõuline dünaamika. Töös saab Toomas oma energia välja

puistata; muidu võiks selle kõrge pinge hädaohtlikuks saada talle endale ja ümbruskonnale, sest „ta peab saama, mis ta tahab“ (lk. 303).

Oma töötamismeetodis sarnaneb Jakobson mitmeti Toomaga: ta ei oota ega vali meeolelu; ta formab töö juurde ja murrab teha — tõmbab ühe tugeva jõe teise järele, ängab peale ühe värvilaigu eredama kui teise ja — tulemus peab olema: „ta peab saama, mis ta tahab“. On sagedasti tunda, et tegelaste hingeelu muratakse meelevaldselt, et see aga hoiaks õiget, autori meelepärist suunda.

Kogu teos tuletab meelde vägevat sümfooniat, pisut ühatoonilist, mitte just viisirikast. Lõpp on pastoraalselt idüllilik. Mängib seda sümfooniat — pasunakoor, enamasti alati forte, mõnigi kord ff.

„Töö algus“ ei ületa „Vaeste-Patuste alevit“. Viimane oli vahenditute muljete villi, esimene aga mõistuse ja kujutluse pingutuste tulemus. Puudub esikteose spontaansus ja värskus, tundub paiguti literatuuri. Stiilil on aga Jakobson tugevasti arenenud. Ta on esiteks keeldunud naturalistlik-vulgaarsetest stseenidest, mida leidus esimestes romaanides. Tema keel on sõnarikkam, tema lause tihedam, nõtkem, tema kirjeldised värvikamad. Kui võtta tema kirjeldisi üksikult, lugeda ja hinnata neid lahus kogu romaanist, siis võib neid meistri omiks pidada. Aga nad ei aita luua romaanis õhkkonda, mis meid sugereeriks kaasa-elamisele, nad kõnelevad vaid mõistusele. Kui sellel tugeval romaanil midagi puudub, siis nimelt sugestiivsus.

Jakobson on andnud monumentaalse kuju ja positiivse, „ülesehitava“, edasitormamise romaani suurel lagunemise, kokkutõmbamise ja taganemise ajajärgul. Ta on kirjutanud selle aja vaimu kiuste. Kui see teos meid ei haara, siis võib-olla on süü osalt meie, lugejate juures.

Kaanepilt on õnnetu: mees katsub „ülesehitavat“ tööd teha, aga ei mõista või ei suuda kirvest käsitella.

Ed. Hubel.

K. A. Hindrey: Väkvalgus. Novelle. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus 1932. 158 lk. Hind 3 kr. 20 s.

Hindrey „Väkvalgus“ avastab meie võrdlemisi kitsale ning ühatoonilisele kirjanduslikule aimestiku-valdkonnale uue maailma, mida lühidalt iseloomustades võiks nimetada põlise jõukama kodanluse omaks. Nagu iga raamat, mis viib lugeja senikäsitlematusse miljöösse, tundub „Väkvalgus“ juba sellepärast eriti värske ja värvikas.

Ent kirjeldatava keskkonna uudus pole novellikogu peamiseks voo-ruseks; nõudlikumat lugejat köidab eeskätt see, et autor ilmselt väga hästi tunneb kirjeldatavat olustikku ning inimesi, tunneb viimaseid kõigis nende iseloomu ja mõttevarjundite üksikasjus, tunneb nii lähedastel ja — võiks ütelda — koduselt, et võib neid kirjeldada palju sõnu tegemata, napi enesestmõistetavusega, mis mõjub veenvalt ja uskumapanevalt.

Novellide tegelasteks pole mingil määral erakorralised, vaid päris tavalised inimesed, kuid autor oskab nad asetada ebatavalisse valgustusse — mingi ootamatu väkvalguse kätte, mis paljastab neis selle, mida igapäevase elu tavaline päevavalgus ei suuda näidata. Ereda väkvalguse sähvatusel ilmneb tavalisis inimesis üldinimlik, ilmneb ürginimlik; tähtsusetuist enam või vähem sümpaatseist igapäeva-inimesist saavad traagilised kujud, kui väkvalgus nähtavaks teeb igapäevase elu taga varjul oleva saatusliku paratamatuse, mille põhjustajaks on igasse isikusse kätketud loomuomane isepärasus kõigi sellest võrsuvate tulemustega.

„Väkvalguse“ tegelasteks pole aga mitte ainult inimesed, vaid üks osa raamatust kõneleb loomadest nii, kuid neist eesti kirjanduses senini veel pole kõneldud. Seega siingi jälle uudismaa — ja sellegi uudismaa puhul peab ütleva: autor tunneb kirjeldatavaid, oskab neid näha ja lähedale tuua. Ta suhtub loomadesse suure arusaamisega, ilma seejuures

aga vähimatki võltstundelisust või naeruväärset heldimust ilmutamata; nagu loodusega lähedases kontaktis olev inimene kunagi, võtab ta iga elusat olendit sellena, mis see on, ei inimesesta loomi ega näe neis ka inimesest alaväärsemaid või kuidagi halvustavaid olevusi.

Hindrey oskab näha pisiasju ning iseloomustab meelsasti pisiasjadena. Pisiasjade varal ilmestab ta loodust, elustab eluta esemeid, kujutab inimeste väliseid ja sisemisi omapärasusi. Vaevalt märgatavate kehaliste liigutuste varal inimeste hingelisi elamusi paljastades ilmutab ta suurt tähelepanelikkust ja kogemusterohkust ning saavutab kõrget stiilitaset. Lause on tarmukas, lühike ja tabav, võrdlused värsked ja mahlakalt piltlikud. Kahjuks takistab stiililiste üksikasjade nautimist keelevigade esinemine.

Üteldavasti ei olevat eesti kirjanduse lugeja keelevigade alal küll iial kindlustatud suurimate ning võimatuimate üllatuste eest, kuid asjaomased peaksid arvestama, et just säärased üllatused on kõige talumatumad ja haavavad teadliku lugeja enesetunnet kõige valusamini. Vähe-malt nende ridade kirjutaja silmis ei saa pretendeerida väärikale soliid-susele ei vigadega eesti keelt kirjutav (või keeleliselt vigast käsikirja mitte parandada laskev) kirjanik ega keelevigadega käsikirja trükki anda tihkav kirjastus.

M. Sillaots.

Mihkel Jürna: **Ärigeenius**. Novelle. Eesti Kirjanikkude Liidu kirjastus Tartus 1932. 141 lk. Hind 3 kr. 20 s.

Mihkel Jürna uus novellikogu ei moodusta kaugeltki täiesti ühtlast tervikut ega ole siis ka igale kaheksast selles leiduvast novellist võrdselt iseloomulik raamatu üldpealkiri — „Ärigeenius“. Raha- ja võimuahnust väljendava märksõna raamidesse mahub küll igati ilmekana teose teine pool, esimeses osas aga viivad tegelasi otsustavaisse saatusekäänakuisse hoopis teiselaadilised kired. Kired, mis võivad olla küll niisama tugevad, niisama grotesksed, ebanormaalsuseni paisuvad, nagu teose teiseski pooles, mis aga ei oma ühiskonna seisukohast sellist tähtsust kui raamatu teise osa tegelaste tungid.

Kummatagi pole sellised novellid nagu armastusprobleemte lahtiharutavad „Esimesed langenud“ või „Naise suu“ ega õudusjutt „Õo haiglaski“ hoopis asjatud „Ärigeeniuses“ kui tervikus. Jürna loomingu pidevuse, selle hüpoteeta arengu äratähendamiseks on „Ärigeenius“ esimese poole novellid igatahes vajalised, kuna nad moodustavad loomupärase lüli kirjaniku eelmiste kogude („Tavalised“ ja „Üks armastus“) ning „Ärigeenius“ ühiskondlikult ilmestatud novellide vahel, lähemalt selgitades nii mõndagi iseloomujoont uue, sotsiaalse Jürna karakteris. Selle Jürna karakteris, keda käesolevas kogus kesketena iseloomustavad novellid „Leib“, „Ärigeenius“, „Rahvusliku jõuvarakomitee president“, „Isamaapoeg“ ja „Madam ekstsellents ja peni“.

Veidrate, tihti otse haiglaste armuelamuste kirjeldamiselt raha- ja võimukirgede käsitlemisele asudes pole Jürna oma endisi kalduvusi unustanud. Lähemal vaatlusel selgub Jürna sotsiaalsus pealeehitiseks, millele esialgu veel puudub kindlam alus. Kirjanik naerab küll lõikavalt poliitiliste mahhinatsioonidega tegeleva erukindrali üle, kuid ühiskonda kahjustavad suursepsused ise jäävad hämaraks, selle asemel aga kirjeldatakse põhjalikult ebaolulisemaid vähemaid võimutsemisi, armatsemisi ja joominguid („Isamaapoeg“). Teisal taas kirjeldatakse tõusikliku ärimehed hangeldamist, kuid lõpuks viiakse raskuspunkt purjuspäisele naise väljapakumisele, mil-line ühiskondlikust seisukohast tohiks olla ikkagi võrdlemisi ükskõikne toim-ing („Ärigeenius“). Õieti talitatakse niimoodi eranditult: „Leivas“ matab ühiskondliku elemendi enese alla suure sugestiivsusega kirjeldatud sadistlik

peksustseen, „Rahvuslikus jõuvarakomitee presidendis“ lõpplahendus terava seksuaalse pildij näol ja „Madam ekstsellentsis ja penis“ langeb juba algusest peale raskuspunkt teisale. Teiste sõnadega, ühiskondlikult olulised suured patud kipuvad jääma varju, kuna erapatud ja eraveidrused asetatakse heledasse valgusse.

Et Jürna poolt paljastatavad paised pole alati spetsiifiliselt teatavat klassi iseloomustavad ja enamasti väga hästi on kujuteldavad ka rõhutud klassi esindajate juures, siis kaob selle tagajärjel eriline ühiskondlik teravus. Igatahes pole õige mõelda Jürnat olevat ta praegusel arenemisastmel töölisklassi eest võitleja asendis.

Aga veel teinegi asjaolu halvab Jürna seltskonnakriitika teravust. Nimelt on tunginud Jürna stiilivõtteisse eriline vahemärkuste familiaarsus, mis vähendab ühelt poolt autori distantsi ainst, teiselt poolt aga ka vahemaad autori ja lugeja vahel. See familiaarsus ei lase autoril püsida kõrgel prokuröritoolil, vaid viib ta muheleva kaasaelaja seisundisse. Lugeja puhtusetunne võib hakata aga lausa protestima, kui talle igasuguseid jõhkruisi esitatakse muhelevalt-koduses toonis.

Nii on siis Jürna selles, mis tal esineb käesolevas kogus hoopis uuena, veel võrdlemisi ebakindel. Kuid oma endisi omadusi on ta arendanud igatahes küpsemaks ja reljeefsemaks. Psühholoogiliste haruldaste kirjeldajana, kes üksikasjades jälgib realiteete, üldpildis kaldub aga fantastikasse, on Jürnal täiesti selgejooneline ja omapärane kirjanikupale. Eriti teravalt on Jürna küpsus märgatav ta stiiliarengus. Toores, hoolimatu, jõhker sõnastus paistab esimesel pilgul ka väljatöötuselt toorevõitu olevat ja alles lähemal silmitsusel märkab lugeja selle täpsat, kõigiti kaalutud vastavust sisule. Kui Jürna stiili varemini on võrreldud Tuglase stiiliga, siis peaks olema nüüd igale päevselge, et siin tegemist on tundelaadilt hoopis vastakate stiilisuundadega, mis nõuavad hoopis erisuguseid stiilivõtteidki. Kui neil kahel kirjanikul on midagi ühist, siis ainult puhtväline ühtlaselt suur hool sõnastuse eest.

„Ärigeenius“ — see on robustne, sentimentaalsusetu, erilisel mehelik raamat ja sellisena ka kõige mehelikumale vastuvõttevõimele määratud. Oma robustsuses vahest teos, mis rohkem kui ükski teine vastab meie halastamatule ajale.

O. Urgart.

Oskar Luts: **Vaadeldes rändavaid pilvi.** Mälestusi IV. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1932. 244 lk. Hind 3 kr. 50 s.

Kui tahta väljendada raamatu kõige olulisemat joont, siis peab ütleva: sisaldab mõnusat huumorit. O. Lutsu koomika on pääsenud siin jälle erksalt maksvusele ja kisub kaasa. Tahaks näha isikut, kes jääb tõsiseks, luges koolitubade pesemise lugu! See on nalja mõttes meistritükk. Ka teistes kohtades on mõnusat huumorit, näit. jõulupuutoomine, koolikatsumine jne. Kuid O. Luts ei taha olla ainult vallatu, vaid ka kõlblalt kõrge: ta paneb Andrese õhkama armastusest oma venna vastu. See vagahingsus on nagu pulgana torgatud sellesse valla-tuloomulisse raamatusse. Iseasi on traagilisus: haigused ja surm loo lõpus. See annab kontrastse tõsiduse naljale ja suurendab üldmõju.

„Vaadeldes rändavaid pilvi“ peab olema mälestused O. Lutsu koolipõlvest, samast ajajärgust kui „Kevade“. Mälestuste iseloom on vähe märgatav. Siin on tihti dialoogid, tihti üksikasju, varjundeid, mis ei püsi meeles läbi aastate. Oma kujult on ta ikkagi ilukirjandus, kuigi väga lähedalt tõeliste mälestustega seotud. Nagu eelmistes annetes, nii siingi on tarvitatud varjunimesid ja sekka mõni õige nimi — ka see ei jäta mälestuste muljet. Teistes annetes oli raamina toodud autori seisukohti, mis kniipsutavad alla, et on ühendus autori eluga. On hea, et

O. Luts käesoleval korral on sellised märkused jätnud peaaegu ära. Nii mõjub jutustis paremini, kuigi muutub veel rohkem ilukirjanduseks. O. Lutsu loomingu mõistmiseks on neil mälestustel tähendust, kuid kultuuri-loomiselt ei oma nad tavaliste täppismälestiste kaalu.

Teos annab huvitava ja iseloomustava pildi koolielust, kahe õpetaja portree ja rea õpilaste nägusid. Neid on O. Luts puudutanud ainult mõne joonega, et anda elu, pole aga asunud valgustama ühtegi tüüpi lähemalt.

O. Luts on käsitelnud Andrese elust mõnekuulise ajajärgu, mis esineb nii sisult kui ka vormilt episoodina. Niisuguseid leidub Andrese elus vist veel palju, kui aga leidub autoril tuju kirjutada. Peab ütlemata, et O. Lutsu mälestused on üsna sisukad tüüpide ja eluliste pisitähelpanekute poolest. Oleks ta koondanud nad ühte, oleks saanud tülse teos. Nüüd aga vahetab autor selle peenrahaks: annab rea huviga ja ladusalt loetavaid rahvaraamatuid, milles on vähe keskenduspunkti, vähe algust ja lõppu, kuigi on palju mõnusat huumorit ja laabsat jutustust. Pinnalisusele vaatamata on see hinnatav raamat ja kujuneb ehk niisama loetavaks kui „Kevade“, kuigi pealkiri oma sentimentaalse ja tõdva laadiga ei aita selleks kaasa.

D. Palgi.

Oskar Luts: Avasilmi. Jutustus. Noor-Eesti Kirjastus Tartus 1932. 132 lk. Hind 1 kr. 80 s. R. Tiitus'e kaas ja sisellustised.

Jutustise kandvaks keskkujuks on 14-aastane ematu ja isatu poissike Ants Teas: äsja suri ta isa, raha on poisikesel taskus vähe, sugulasi ja toetajaid mitte ainustki. Juhuslikult viib saatus Antsu temale võhivõõra joomahaige kojamehe keldrikorterisse ulualla. Nii siis ühelt poolt võrsuv süütu noorus, teiselt poolt vandudes allamäge veerev joomar, ümberringi viletsus ja mitte kuski mingit teenistust, kuigi mõlemad otsivad seda vihastumiseni. Nendel keeltel mängib Luts: annab lühikesi pilte, hoiab poisi hädades, kuid ometi õigel teel, kingib temale mõne harva päikesekiire õues jooksleva tütarlapse Marta näol ja ulatab viimaks, kui hädasid küllalt nähtud, meister Tedressoni kaudu päästva käe ja viib Antsu viimasel leheküljel äkitselt kindlasse kohta — mehaanika-töökotta õpilaseks.

O. Luts on jutustanud seekord ilma suurema sentimentaalsuseteta, üsna reipasti ja tavaliste naljatilkadega (isegi loralauset pole saanud ta vältida lk. 55). Ta on rahvalik läbi ja läbi: mõtteilt mitte sügav, „laulab nagu nokk loodud“, ilma erilise hoole ja viimistluseta, palju tabavaid mõttemükse igapäevaste nähtuste kohta, nalja, moraali ja sõnastuselt piltlik ning lihtsalt edeneva lausega. Et „Avasilmi“ esineb palju hädade kujutamist, siis noorusele on ta liiga ühekülgsest tume, negatiivselaadiline, kuid täiskasvanuile mõtteid äratav pilt tänapäeva vaesusest ja tööd otsivast lapsest.

D. Palgi.

Juhan Jaik: Tooma poisid. Lastenäidend kolmes vaatuses. Eesti Haridusliidu kirjastus. Tallinnas 1932. 70 lk. Hind 1 kr. 25 s.

Meie väheviljeldud laste- ja koolinäidendite ala nõuab erilist tähelepanu ning hoolitsust, sest noorsoopidustusil omab näidend õigustatult kandvamat kohta. Aga kes on vastavaid noorte-ettevõtteid korraldanud, need teavad, missugusele põuasele künkale on satunud sobiva nooroodraama valikul. Seepärast on tervitatud iga stiilsem toode sellest žanrist.

Lühivaatlusele võetav Jaigi draamailine teos „Tooma poisid“ on

üsna huvitava faabulaga ning põneva intriigiseaduga noortenäidend. Peale „tavaliste“ kohalikkude külategelaste (tegevus sünnib maal — Tooma talu territooriumil) ja lastenäidendeile omaste osakandjate — loomade rakendatakse tegevusse paar huvitavat „eksootilist“ persoont — satu rändkaupmehe Petra ja tema poja Höödo näol. Mängu kolme-vaatuseline tegevus on kontsentreeritud esirindlaseks varjundatud 8—9-aastase perepoja Jassi ümber, kes oma eluülesandeks seab armastatud venna Jussi otsimise. Viimane oli langenud ema vastava sajatuse tõttu „Viruskikkale“ ohvriks. Üliõnnelikul lõpplahendusel leidubki Juss, kes 2. vaatusest alates on esinenud väga haritud hundi nahas. Hundi rõõvvõlad tasutakse „Viruskikka“ kapitalist; kõik on lepitatud, rõõmutants pädib lavaloo.

Motiivide süstematiseerimisel karakteristikaiks on Jaigil üsna õnnestunud võtteid. Lastemängulist lavahuvi pakuvad eriti loomtegelased, eeskätt „Vanalammast“ oma pomiseva paivega, kinnislausungiga: Jumal olgu mulle armuline. Inimestegelastist peale setude huvitavad enam karakterlikult kontrasteeritud Tooma talu peremees ja perenaine. Peremees on nii pika jutuga, et näidendi tegevuse kestes ei saa aega oma „tahedat“ Sugasepa pulmalugu lõpuni kõnelda. Perenaine (Ema) on aga väga tarmukas korraldaja talus: ta hurjutab omi ja võõraid — kui tarvis.

Kõnealuse teose süžeerakendusliku puudusena hakkab silma hundi-jahi-episoodi liiga lühike illusoorne kestus. Loomulikult ei tarvitse tegelik, episoodi „reaalne“ aeg ühtida tõenäosuse illusiooni saavutamiseks vajitava ajaga, kuid Tooma meeste jahtimine „mitu tundi“ (Ema repliik lk. 26) kestab ometi tõeliselt vähe aega: lk. 15. minnakse välja ja 26. lk. (samas 1. vaatuses) ilmuvad saagita jahilised uuesti Tooma õuele. Lavatõe jaluhoidmiseks pakub mainitud episoodi tekstiline ulatus vähevõitu materjali, vaatlejas (nooreski) võib tekkida vähemalt kahtlus, kas mehed võtsid oma hundi-jahti üldse tõsiselt. Teiseks olgu tähendatud, et lahenduslik pööre soovitud positiivsusse sünnib rutuliselt ja sellele kaasaaitav Hunt-Juss on atesteeritud liiga läbipaistvalt targaks ning ülivooruslikuks. Tavalise külapoisinagi on ta liiaks tark ning suukas „— justkuu mõni tudeng või kes...“ Nähtub, nagu oleks seski noortedraamas taoteldud pisut liiasti voores võidu-eesmärki. Sedasama kinnitab ka halvale „Viruskikkale“ osaks saanud (lõpplahenduse kohaselt huvitav) karistus: kott pähe ja — Petrale Petseri laada imeobjektiks. Muidugi tarvitab lastedraama tugevamaid ning kontrastsemaid varjundeid, kummatagi pääseb siingi siiramalt mõjule kunstipäraselt usutav hüvede-pahede tagasihoidlik disponeerimine.

Viimaks — mis puutub „Tooma poiste“ stiililaadisse, siis võime sedastada, et teose stiilivaras esineb huvitavalt kasustatud rahvapärasteid sõnastusvõtteid: rahvapäraste mängude elemente vastava sõnalise saatevaraga (neid võiks esineda enamgi!), lausungeid, võrdlusi, kalambuure jne., mis paiguti — tõsi küll — väga sinimandrialikult harmoneeritud. Edaspidised uurimused võivad fikseerida, mil määral on Jaigi sõnastusstiil isikupärane, mil määral rahvapärane ja mis osa on siin mõjulatusil; ometi võib muljeliseltki märkida, et kirjaniku stiili omapära on ammutanud suuresti meie rahvapära rikkalikest sõnastuslätteist. Kui tulevikus tema ilukirjanduslik stiil veel tiheneb, kui rahvapärased väljendid kontsentreeruvad ning amalgameeruvad kirjaniku kunstipärase väljendusoskuse omapäraseiks saavutisiks, kui üsna kasulik rahvapärane toorained sõnakunstniku individuaalseid väljendusvarasid seostavalt, sulatavalt ning ühtlustavalt rikastab, siis on Juhan Jaigil püsiva väärtusega koht meie kauniskirjandust tootvate jõudude peres.

A. Vaigla.

Kolm uut näidendit.

Jaan Leemets: Talupoegade president. Rahvatükk 3 vaatuses. 112 lk. Hind 2 kr. 20 s.

Heino Anto: Pärtli peremehe surm. Näidend 4 vaatuses. 72 lk. Hind ?

Bernard Kangermann: Peedu-poiss ja Liisi. Rahvatükk lauludega 3 vaatuses. F. Helindi muusika. 82 lk. Hind ?

T. Mutsu „Teatrkirjastus“ on 1932. a. sügisel välja saatnud rea uusi näidendeid varentuntud ja tundmatuult autoreilt. Käesolevas sõnavõtus lubatagu puudutada neist kolme eespool-mainitud. Olgu alguses kohe lausutud, et sisuliselt ei põhjusta need kolm näidendit milleski koos vaatlust; nad on vaid samal ajal ilmunud; igauks neist on mõeldud eeskätt maalavade jaoks, nad on n. ö. rahvatükiid ja on ilmunud sama kirjastuse väljaandel. Nimetatud asjaolude tõttu võiks lubatav olla neil ühiselt peatuda.

Alustame Jaan Leemets'a „Talupoegade presidenti“. Teos on laialdasemalt tuntud juba varemalt, sest et möödunud hooajal mängiti teda „Estonias“ pealkirja all „President Nuiatust“. Mäletatavasti suutis see näidend laval n. ö. püsida. Ta võeti vastu küllal-dase rahuloluga. Nüüd, mil ta on ilmunud raamatuna, võidaks talle läheneda ka kirjanduslikult küljelt. Ja me peame küll lausuma: seda tunnus-tust, mida „President Nuiatust“ alias „Talupoegade president“ saavutas laval, võime talle vaevalt küll jagada kui kirjanduslikule teosele.

Hugo Raudsepp tekitas teatavasti oma „Mikumärdiga“ ennenäge-mata elevuse meie maa- ja linnalavadel. Otse mikumärditsemislaine käis üle maa, kusjuures levis Raudsepa „Mikumärdist“ lõõklauseid laia-desse massidesse. Jaan Leemets kirjanikuna on täiel määral „Mikumärdi“ ohver. Ta on unustuseni sisse elanud „Mikumärdi“ miljõesse, tegela-sisse, nende kõneviisi ja elutarkusisse, sattudes sealjuures kohati isegi plagiaati. Õeldu illustreerimiseks toon näiteid. „Talupoegade presiden-dis“ pole Pääru keegi muu kui „Mikumärdi“ Jaak Jooram silindris, veidi teisendatud miljões ja teiste muredega. „Mikumärdi“ peretütre kosib su-lane, „Vanatoa“ peretütre kosib kraavikaevaja, teiste sõnadega — silma-pilgul talusse teenima asunu, kusjuures mõlemad on perepoja endised koolivennad. „Mikumärdi“ teenijatüdruk (Maie) on hädas mehelemine-misega, n. ö. viib sulase õpetaja ette; „Vanatoa“ teenija Marianne kosib Sergius Krihveli, talu ülemsulase. „Mikumärdi“ sulane Ants õppis kate-kismusest käske, „Vanatoa“ sulane Sergius käib laval ringi, käes trigo-nomeetria või grammatika (tuupimis- ja segiminemis-effekt on sama). „Mikumärdile“ saabub maal ringikäiv tulundusinstruktor, kes tiivaripsu lööb peretütre ümber, „Vanatoale“ satub agent, kel kohe areneb tutvus suudlemiseni peretütrega. Eeltoodust peaks juba selge olema, kui võrra Leemetsa naljandi tegelased jälgendavad „Mikumärdi“ omi. On leitud, tõsi küll, ka üksikuid uusi kujusid; seda on näiteks kaupmees Jüri Rem-melgas, naisõiguslane Eufrosine Roosipuna ja vabadikutütar Laine; need kõik etendavad aga rohkem kõrvalist osa naljandis.

Mis „Mikumärdi“ mõjustust veel enam märgata annab, on tege-laste kõneviis ja korduvad vihjed Raudsepa juurde; üksikuid lauseid kor-ratakse „Mikumärdist“ isegi sõna-sõnalt. Näiteks lausub Pääru lk. 6.: „Kõik on siin juba ära proovitud, peekoni pörsastest hispaania kana-deni, siin on seatud sisse piimakarjandust ja munamajandust, siin on tehtud pummelunge ja ühistööd, on veetud kunstrammu ja lemmasõnnikut põllule — aga talu on ikka tõnnis, nagu kõrris pörsas.“ Ses tsitaadis ei ole mitte raske ära tunda Jaak Jooramit „Mikumärdi“ õuel, kus tal kor-duvalt juttu on olnud „peekoni pörsastest“, kanadest, kunstrammust ja lemmasõnnikust! Jaak Jooram oli riukas, veel enam aga Pääru, kes hoopleb: „Ah, jüri, mäletad, kui me veel pajupilli puhusime ja kui ma

sääl Seljamäel Loduküla narvakaid puistasin. Ah — kuda ma neid sääl kolkisin!“ (lk. 8). Jaak kordab tavaliselt „Sa jõmmkarakas!“ Pääru suus on see teisedatud: „sa metshärja mörin!“ Teisal jälle kõneleb Pääru Jaagu sõnadega, et „kohendab talupoegade värki“ ja püüab „maailma asju venitada!“ (lk. 13). Pääru sagedasti ei teegi muud kui kordab „Mikumärdist“ või siis viimase stiilis lauseid: „No oma kõvad sõnad ütleme ikka ära sääl ülempuse ees!“, „No kes kurat poisile jälle teised tuuled pääle ajas“, „No oodaku — küll ma ta õhtul käsile võtan“ (lk. 46). „Üks õõtsumine ja õõrumine alatas! So, aitüma — on sul ka neid padjakesi ja muhvikesi, päris õnnis oli olla su rinnal! Aitüma! Aitüma!“ (lk. 50). „Vanatoa“ peretütre Öie armuvahekorra areng kraavilõikaja Reinuga on vaid „Mikumärdi“ peretütre ja sulasest Juhani vahekorra uus variant. Oma temperamendilt on peretütred samad, mõlemad senini koolides õppinud. „Mikumärdi“ peretütar aga on juba n. ö. sarved maña joosnud ja rakendub talutööle, Öie seevastu mängib veel maa-aristokraati ja asub talutööle alles Reinuga vahekorra tõttu. Algusituatsioon on aga täiesti sama. „Mikumärdi“ peretütar suhtub Juhannis, kes temasse armunud, uhkeldades ja üleolevalt. Samuti suhtub „Vanatoa“ peretütar Reinusse, kes samuti armunud. „Mikumärdi“ sulane ja tüdruk käivad end „registrisse torkamas“, „Vanatoa“ peretütar lausub: „Kui registris, siis teine julgus kohe — eks ole, Rein?“ Ja eks kõnele „Mikumärdi“ peretütar sääraseid lauseid: „Kas ma teis pean nägema ka ainult lõbutarvitajat?“ (lk. 81). „Mikumärdis“ laulavad sulane ja tüdruk duetti. „Vanatoa“ samuti. Esimeses annab sulane teenijale lugemiseks välja kirjutatud laulude raamatu, kuna teises sulane juba ise luuletab teenijale.

Eeltoodust peaks jätkuma, et saada muljet, kuidas „Mikumärdi“ on mõjustanud „Talupoegade presidenti“: viimases elab edasi ja teotseb esimese tegelasi, leidub ühtekäivaid stseene, on üle võetud kõneluselaad, kusjuures varieeritakse isegi samu lauseid. Kõik see kõneleb „Talupoegade presidenti“ kui algupärase kirjandusliku teose kahjuks. Peab olema meister, et lähtudes teise teosest suuta pakkuda samaväärset või isegi paremat alusteost. Leemets ei ole aga näitekirjanduslik meister, vaid esialgu omapärata algaja, kel nähtavasti ei puudu kombineerimis- ning kompileerimisvõimeid.

Iseenesest ei tarvitse eriti hukka mõista jälgendusi ja selle või teise meistri koolimaneeri sattumist. Mitte kõik anded ei ole algupärased. Ja algupäratugi anne jääb omal alal ikkagi andeks — loomulikult väikeseks talendiks. Nähtavasti on Leemets tahtnud „Mikumärdi“ tegelasi näidata publikule pisut teisendatud maskides, ja see on tal osalt ka korda läinud. „Talupoegade presidenti“ vaadanud teatripublikul ei ole igatahes põhjust teha etteheiteid teose autorile; vastupidiselt — ta võis tänulikuna veel kord jälgida endale lähedaste „Mikumärdi“ tegelaste käekäiku, seiklusi ning janditamist. Tahtes-tahtmata peab teisele seisukohale selle töö suhtes asuma kirjanduslik publik: see ei leia kõnealusel teoses küll kuigi palju seda, mis võiks huvi pakkuda, mis kõneleks kirjanduslikult kultuurist, vaimukusest ja vaimsusest. Aga teos on määratud ju naljandiks külalavadele — ja säärasena pole ta just kohatu, arvesse võttes pealegi teose lõpuideed: maamehel ei tarvitseks kehkendada kõrge politikaga, ta jäägu oma adra juurde.

Teisest maailmast ja sootuks teises toonis on Heino Anto „Pärtli peremehe surm“. Ka see teos on varemalt tuntud teise pealkirjaga: „Jumala õnnistus“. Heino Anto ei ole uus nimi meie lavakirjanduses. Ta on avaldanud rea sümbolismi-saatuserealismi koega raskeid draamasid, kus kujutatakse karakter-inimeste kannatusi saatuse lõõkide all. Ka käesolevas töös on Anto jäänud truuks enesele, s. o. saatusetraagiliste motiivide kasutamisele. Seetõttu tundub „Pärtli pere-

mehe surm“ oma ilmelt vanamoelisena, vanarealismis tootena. Autor on oma teose õige terviklikult üles ehitanud. Üheaegselt areneb siin mitme taluinimese traagika terviklikult. Esineb Pärtli peremees, palvevend ning paindumatu karakteriga inimene. Siin on ta poeg, algkooli õpetaja, kes põeb tiisikust ning kelle naine magatab metsnik Suurhanssu. Aga samal ajal sobitab Suurhans end Pärtli väimeheks — peremehega on kaubad koos, kuid peretütar armastab sulast-kasvandikku, kelle isalt on praegune Pärtli peremees ebaõiglaselt saavutanud talu. Areneb draama, kus viha tegelaste vahel viib neid riidu, ja Suurhanssu isegi lastakse salaja. Usklikule Pärtli peremehele kuhjub lõpuks liialt suuri elamusi. Osutub, et tütar magatab sulast, keda armastab, ja tiisikusse surev poeg on salaja lasknud teisele teel kuuli selga. Pärtli peremees mõistab seda kui Jumala kohut selle teo eest, mille ta kunagi oli korda saatnud, omandades Pärtli talu endiselt peremehele ebaõigel teel. Ta murdub ja hüppab jõkke, kus upub. Teos ise on psühholoogiliselt kohati tihegi, küllalt asjalik, ainult et aine ja ainekäsitus tuletavad meelde vanu häid või halbu aegu, ja näidend ise osutub lõpuks veidi tehtult süngeks ning kuidagi kaugeks oma endise aja tegelaste ning minevikuromantikaga.

Hoopis rõõmsama meele ja otsesema kaasaelamisega võib lugeda B. Kangermani „Reedu-poissi ja Liisi“. See noor sulamees on kirjutanud „Reedu-poisi ja Liisi“ tunduva hoo ning südamliku andumusega. Nii ilusat, luulelist ja hella tuju leiame küll oma väheseis näidendis, kui seda esineb siin. Pealegi on Kangermani keel ning stiil võrdlemisi küps ja kiidetavgi, tegelased kuidagi uljad ja südamlikud. Intriig laheneb hästi, s. t. teos on hea lõpuga, optimistlik. Ilmselt kaldub autor romantiseerivasse, südamliku tüürikasse. Teosena on „Reedu-poiss ja Liisi“ midagi kevadist, kargetki, midagi hamsunlikku — kui heatahtlikult suhtuda autorisse. Näiteks toome mõne rea:

„Juss: Tean, vennas, millest tuli see. Ja ega sinagi ise seda salga. Saatuse, see pilkaja, lükkas ühise tüdruku ette Metsakurru poiste teele. Ja see löi uppi kõik kavatsused, kõik kavatsused ja ehitused...

Reedu: Juss-poiss, vennas — ütle mulle avameelselt ja otsekohe- selt: armastad sa seda tüdruku?

Juss: On sul põhjusi selles kahelda?!”

Kuidagi kargelt, poetiseeritult saavad vennad üle armastusest ühise neu vastu. Üks läheb ja naerab, sest „ei ole tuju ega mõtet nutta“...

Kahtlemata on see teos loodud spontaanselt. Kuid teatripubliku seisukohalt jääb ta liialt monotoonseks ning venivaks. Liialt palju on ses literatuuri ja vähe elu; liialt sõnu ja lauseid, vähe tegevust ning intriigerivaid situatsioone. Lugeda on seda vahest kaunis, kuid lavastada võib-olla mitte küllalt tänulik.

Puudutatud kolmest näidendist on viimaks mainitu siiski ainuke, mis suudab lugejat kohati haarata — oma ladusa keele ja õrna, meeleolutseva, südamliku tuju tõttu. Autoril peaks olema tulevikku, kui ta tunde- kujutamise asemel suudaks tabada elu ja ainult õilsate kujude kõrval näeks ka pahatahtlikkust, taltsutamatu kirgi, mis ei võimalda inimesel jääda lõpuni heaks.

J. Pert.

Géza Gárdonyi: Jumala orjad. Romaan. Ungari keelest tõlkinud A. Murakin. Kirjastus „Valik“ Tartus. 1932. 380 lk. Hind 5 kr.

Kuigi ungari kirjandusest on meile varemalt tõlgitud võrdlemisi rohkesti, näiteks Maurus Jokai töid, on need ometi kõik olnud tõlked tõlgete järgi. Algupärandite järgi tõlkimise nõudega kui kindlakujulise kunstilise kavaga tuli alles „Noor-Eesti“ kirjanduslik rühm ja püüdis seda nõuet oma väljaannetes-tõlketestest ühtlasi ka teostada. Minu teada kuulub ka esimene otse ungari algupärandite järgi tõlgitud

raamat „Noor-Eesti“ väljaannete hulka, nimelt Julius Margi toimetatud ning tema tõlgitud koguteos „Ungari antoloogia“. Tol ajal oli Julius Mark Villem Ernitsa kõrval meil ainuke ungari keele mõistja ja temagi läks kaotsi ilukirjanduse tõlkijana, siirdudes puht-teaduslikule alale, ja V. Ernits pole oma keelelisi teadmisi ilukirjanduse tõlkimisele rakendanudki. Veel enne maailmasõda võttis „Noor-Eesti“ kunstinaütustest osa noor kunstiõpilane A. Murakin, kes aga kohe maailmasõja alul mobiliseeriti Vene sõjaväkke, ja peagi saabus talt teade, et ta on sattunud sõjavangina Ungarisse, kuhu ta jäigi maailmasõja lõpuni, mitmeks aastaks. Muidugi polnud sõjavangide laagris kujutava kunstiga tegelemine kuigi sobiv ja noor kunstiõpilane kasustas oma Ungaris viibimise selle meie sugulasrahva keele õppimiseks. Saabunud peale rahu-tegemist kodumaale tagasi, alustas A. Murakin kohe oma tõlketegevust. Meie iseseisvusaastail on tema olnudki meil pea ainukeseks ungari jutustava ja dramaatilise proosa tõlkijaks, kuna teiste tõlkijate katsed ungari kirjanduse eestistamise alal on kandnud ikkagi enam-vähem juulist laadi ega ole teistel ka jätkunud nii järjekindlat püsivust ungari kirjanduse tõlkimisel, nagu on seda kiiduväärset avaldanud A. Murakin nimetatud aastate kestel. Nii on ilmunud A. Murakini tõlkes 1928. a. Dezső Szabó „Muinaslood naervast inimesest“; 1929. a. aga juba Lajos Zilahy „Minu vaar-isa armastus“ ja „Surmav kevad“, Zsigmond Móricz'i „Mudakuld“ ja Géza Gárdonyi „Nägematu inimene“; 1930. a. Ferenc Herczeg'i „Kuldviul“ ja „Djurkovitši pojad“, Zsigmond Móricz'i „Härras-mürgel“ ja Miklós Surányi „Tulesüütaja“, 1931. a. Ferenc Herczeg'i „Djurkovitši tütrede“ ja „Elu värav“. Seega küllalt rikkalik kogu meie kaugema hõimrahva oleviku silmapaistvamate kirjanikkude teostest.

Tõlgitavate kirjanikkude ja teoste valikul on A. Murakin avaldanud kiiduväärset mitmekülgust, sest ta pole jäänud peatuma mõnele ühele kirjanikule või ühelaadsele teosele. See kuulub hindamisele eriti see-pärast, et meie oludes, kus selle hõimkeele mõistjate arv on enam kui piiratud, osutub tõlkija paratamatult ka tõlgitavate teoste valijaks, ja see viimane asetab talle juba märksa vastutuslikuma kohuse, kui on seda tavaliselt tõlkijal, kes täidab ainult tõlkija kohuseid, kuna valiku teeb kas tõlke tellija või jälle tema ülesandel teised, kes on asjatundjad selle rahva kirjanduses.

Géza Gárdonyi romaan „Jumala orjad“ viib meie lugeja meile täitsa tundmatusse või koguni vähe tuntud maailma, nagu on seda katoliku munkade elu-olu kujutus kloostris ja pealegi veel keskajal.

Kompositsioonilt on käesolev romaan oma kindla rakendusega otse eeskujulisemaid teoseid, milles kõik on koondatud kahe peategelase, munga ja nunna, tunde-elu kujutuse ümber, niipalju kui sellest tunde-elust võib üldse juttu olla kahe täiesti lahuselava ja teineteist pikkade vahemaade järele nägeva inimese vahel, kellest munk on vaid lihtsa kärneri poeg ja ise kärner, kuna nunn on kuningatütar. See romaan on teataval määral armastusromaan, kuigi selles on armastusest juttu vaid kõige tugevama sordiini all, nagu see jumalaorjadel tõeliselt teisisi ei või ollagi. Kuigi armastus selles romaanis püsib aatelisema platoonilise armastuse üldisemal ja distantsilisemal kujul, on autor siiski osanud ning suutnud selle ümber koondada ja keskendada kõik, andes sellele isikulisele romaani mõõduka ja kõigiti sobiva ajaloolise taustaga tagaseina, mille värvide valikus ja paigutamises on autor jällegi väljendanud küllaldast tagasihoidlikkust. Keskaja Ungari elu-olu oli selleks küllalt rikas oma sündmustelt ja nende kirevusest, et romaani ajaloolise taustana moodustada niivõrt rikkalikku tagaseina, et viimane juba iseseisvalt oleks moodustanud selliseid väärtusi, mis oleksid vähemkindla kompositsioonimeelega kirjaniku valitud peateemalt, isikuliselt romaani-

nift, kõrvale viinud vaid ajaloolise tagaseina kujutamisele. Muidugi oleks selline kõrvalekaldumine hävitanud romaani kompositsioonilise tervikluse. Õnneks pole seda aga sündinud ja meie lugeja, kes lugemisel kindlasti igatseb ajaloolise tagaseina ulatuslikumat kirjeldamist, peab leppima selle vähesega, mis on antud kõnealuses romaanis ajaloolisest taustast. Meie romanistid võiksid sellelt romaanilt just kompositsioonilisest küljest paljugi õppida, kuidas tuleb hoiduda laialivalgumisest ja kuidas tuleb ainet kindlasti ohjades pidada ning mitte lasta ennast ainet ega selle küllusest kaasa kiskuda, nagu see on tavaliseks nähiseks meie kõige paremategi romanistide teostes.

Kui „Jumala orjade“ kompositsiooniline külg on otse eeskujulik, siis tuleb teisigi nimetatud romaani omadusi kiitvalt alla kriipsutada.

Kujutuse järkjärguline ning ühetasane areng kõnealuses romaanis on järjekindlalt teostatud. Midagi ei sünni siin hüppeliselt ega ettevalmistamatult, vaid kuigi leidub mõni järsem üleminek, siis on see leidnud juba järgmistel lehekülgedel vastava ja vajalise põhjenduse ning seletuse, mis aga kunagi ei ole oma üleliigse elementaarsusega kuidagi pealetükkiv ega sellisena tagasitõrjutav. Kõik sünnib siin kunstiliselt vajalise ja ikka sobiva diskreetsusega, millele ei saa nõudlikumgi lugeja keelata oma tunnustust ja poolehoidu.

Géza Gárdonyi ei lasku oma romaanis pikemaisse kirjeldusisse ega kurna ka lugejat üleliigselt pikemate arutlustega, mis oleksid nii loomulikud keskaegsete munkade vaimuliku ja poolvaimuliku dialektika juures. Kirjanik piirdub vaid mõningate palvete sõnasõnalise edasiandega, rajades oma teose fabulaarse arengu peamiselt dialoogile, mis hargneb otse prantsuse kirjandusele omase kergusega, ja väljendab sealjuures siiski hästikaalutud ja oma temaatilises loogikas tihedat kindlust. Seega pole autor langenud ka mitte dialoogimeistrite juures nii sageli ilmsiks tulevasse hädaohtu: dialoogi kasutamise oskus oma kergusega kisub autori kaasa dialoogi kuritarvitamisele.

Kõik see annab kindlamat tunnistust ungari kirjandusliku kultuuri tõelisest põhjalikkusest ja sügavusest, mis on omandatud pikema aja kestes. See sajandite jooksul eelmistelt põlvedelt päritud kunstiline kultuur on selleks raudvaraks, mille puudumine annab end igal sammul selgesti tunda kõigi kunstiliselt nooremate rahvaste kirjanduses. Seda tunneme meie näiteks juba vägagi selgesti, kui võrdleme soome kirjandust ungari omaga, ja see astub veelgi drastilisemalt meie silmade ette, kui hakkaksime võrdlema eesti ja ungari kirjandust.

Bernhard Linde.

Kultuuri ja teaduse teilt. Mõtteid ja uurimusi Tartu ülikooli 300-nda mälestusaasta puhuks. Eesti üliõpilaste selts „Veljesto“ toimetised II. K.-ü. „Loodus“ Tartus. 198 lk. Hind 4 kr. 80 s.

Põhjus, mispärast pean vajalikuks peatuda käesoleval teosel, on see, et temas on avaldatud rida ajaloolise sisuga kirjutisi, mis esinevad osalt väiksemate iseseisvate uurimustena või jälle orienteerivate ja suunda näitavate artiklitena, milleks on tõendavat ainet saadud ka ajaloolise või nende abiteaduste uurimise alalt. Mainitud kirjutiste lehekülgede arv võtab enese alla umbes poole tervest raamatust. Orienteerivaist ja suunda näitavaist artikleist olgu esikohal mainitud H. Moora hästi ja kaalutult koostatud kirjutis „Meie teadusliku töö ülesandest ja võimalusist väljaspool kodumaad rahvusvahelises ulatuses“. Enne teemale vastuse andmist peatub autor ülevaatlikult meie maa kultuurilisel asendil, väites, et Eesti ala pole kultuuriliselt kuulunud Ida-Euroopasse, vaid juba hämarast esiajast peale Läänemere-

maade hulka, et meie ala oluliseks idapoolseks kultuuripiiriks on aastatuhandeid olnud Narva-Peipsi, et kogu meie tuntud mineviku kestel on Eesti saatus ja kultuurilised olud olnud kõige lähemas seoses teiste Baltimaade omadega ja et meie maa on olnud vahendajaks lõuna- ja põhjapoolsete Ida-Balti maade vahel. Mis puutub autori väitesse ajaloolise aja kohta, siis on see olnud juba tuttav, kuid üldsusele võrdlemisi uudiseks on see, et nii on lugu olnud ka muinasajal, mis muidugi tugevasti on selgunud nii prof. Tallgren'i kui ka autori enese muinasteadusliku uurimistöö tulemusil. Autori poolt toodud põhjendused on üldiselt igapidi kaalukad ja seega siis ka veenvad. Teen siin ainult paar korrigeerivat ning täiendavat märkust ajaloolise aja kohta, mis aga sugugi ei muuda autori poolt esitarud väidete maksvust. Ei saaks täiesti leppida sellega, kui autor arvab (lk. 23), et maa peremeeste kui ka lihtrahva olukord muutus kehvaks alles keskaja lõpu poole, kui kauplemine Idaga (järelkult siis transiitkaubandus) soiku jäi. Tõsiasi on ikkagi see, et transiitkaubandusest rikastusid eeskätt linnad, pealegi polnud tolleaegne transiitkaubandus võrreldes nüüdisajaga kuigi suur, ka kuulus ju kaubandus, eriti transiitkaubandus linnade eesõigusesse. Linnade osa maa rikastamisel piirdus peamiselt sellega, kuivõrt linn maa kaupu vajas, ja see polnud linnade väiksuse tõttu suur. Teine asi on väljaveokaubandus maalt eneselt. Vaesumise põhjuseks keskaja lõpu poole polnud ka mitte ainult transiitkaubanduse soikumine, vaid suur sõdadeperioodi jne. pealetulek, nagu autor seda isegi mainib 16. sajandi teise poole sõdade puhul. Ka ei mõjutanud lihtrahva vaesumist esijoones mitte transiitkaubanduse soikumine, vaid juba siinse sotsiaalmajandusliku olukorra kujunemine, nimelt talupoegade järkjärguline tugevam eksploateerimine mõisade poolt; muidugi kahandasid nagu üldse terve maa, nii ka talupoegkonna majanduslikke ressursse ka sõjad.

Täiesti õieti väidab autor, et meie teaduste peamiseks ja lähemaks ülesandeks on eeskätt kodumaa ja sellega otseses ühenduses olevate naabermaade materjalide jälgimine kui ka see, et vastavate teaduslike küsimuste lahendamine ei toimuks mitte ainult oma maa piirides, vaid täies ulatuses. Sellega on autor osutanud meie teaduse arendamise olulistele põhivajadustele ja ülesannetele. Samuti oleks väga vajalik, et autori vaadetele tutvuks nii meie kultuurpoliitikut kui ka üldse meie laiem publik. Autori seisukohta aitab täiendada ka E. Laiu kirjutis „Tartu ülikooli osa meie välissuhetes“, milles arvustuslike andmete ja skeemi abiga kujukalt näidatakse Tartu ülikooli osa meie kultuurpropagandas välismail.

Teoses avaldatud uurimustest väärib kahtlemata mainimist O. Liivi „Linnad ja maarahvastik Eestis suure näljaaja kriisikuudel“, juba seetõttu, et senini pole sellest ajast üldse olemas kuigi head ülevaadet. Rootsi uurija Sigurd Schartau on peatunud sellel võrdlemisi pealiskaudselt oma uurimuses „De svenska Östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott (Karolinska Förbundet Årsbok 1924 ja 1925); pealegi pole tema poolt kasustatud arhiivianestik kuigi rikkalik; enam arhiivianest on Liivil kasustada olnud aga peamiselt kodumaa, aga ka välistest arhiividest. Kasustatud ainese abil on ta suutnud tuua suuremat selgust toorkordsesse olukorda; eriti on seejuures veel mainitav, et autor on jälginud näljahädaliste jne. abistamist süüsete võimukandjate poolt. Materjal on hoolikalt läbi mõeldud ja autor on osutanud selle kasutamisel oskust eraldada enamtähtsat vähemolulisest, vältides seega eksimist kõrvalepiisoodidesse. Jääme huviga ootama autori uurimuse tulemusi 1695./97. a. nälja-aja kohta, mis tal just teksil. N. Treumuth-Loone jätkab käesolevas teoses oma uuringuid Poola aja kohta Liivimaal kirjutises

„Liivimaa koloniseerimise kavatsus (1582—1584)“, s. o. Poola kuninga Stephan Báthory aegu. Autor on peatunud sellel küsimusel korra juba varemalt koguteos „Poola's“ ilmunud artiklis „Jooni Poola ajast Eestis“; nüüd on ta sellesse küsimusse süvenenud üksikasjalisemalt, ammutades ainekavade asemel analüüsides seda üksikasjalisemalt. Töö tulemused on nii mitmeti tähelepanudväärt ja enne Treumuthi uurimusi puudutamata ala on saanud üsna olulise valgustuse. Tolleaegse Liivimaa koloniseerimise kavatsused, mida tingis maa tühjamine elanikest peale kurnavat sõda ja Poola riiklikkude huvide arvestamine, on ilmeliseks Poola aja hindamise abinõuks, aga kahtlemata ka üsna huvitavaks eriepisoodiks teiste säärase episoodide kõrval Eesti ja Läti alal, mis korduvalt sajandite jooksul on esile kerkinud ja kus riigivõimud kolonisatsioonikavatsuste teostamisel on juhitud olnud erinevatest tendentsidest hilisemal ajal. Näitena olgu siin mainitud sakslaste ja vene laste koloniseerimisplaanid enne suurt maailmasõda, mil see üsna suuri tulemusi andis Kuramaal; selle protsessi jätkumise katkestas aga suur maailmasõda. Eesti ajalugu käsitlevatest kirjutistest olgu siin veel tähelepanu juhitud Voldemar Vaga kirjutisele „Valjala kirik“.

Ruumi nappusel pole võimalik pikemalt peatuda üldajalugu käsitlevatel teemadel. Kahtlemata vajavad siiski needki lühikest mainimist. Prantsuse revolutsiooni ajastu hea tundja P. Treiberg on andnud kirjutises „Jooni Robespierre'ist kui isiksusest ja kui politikust“ ilmeka ülevaate silmapaistvamate Prantsuse revolutsiooni ajaloolaste suhtumisest Robespierre'isse ja tema isiksuse ning politiku hinnangust, väites põhjendatult, et see on olnud varieeruv, olles mõjustatud üldiselt ühe või teise ajaloolase põhiseisukohast; lõppeks peatub autor ka ise Robespierre'il kui isikul ja poliitikul, põhjendades oma väiteid osalt otseselt allikmaterjalile ja kirjandusele. Üsna suurt huvi pakub Leida Rebase kirjutis „Inglise-Saksa suhted enne maailmasõda 1908—1912“, mille koostamisel autor ei baseeru mitte ainult teaduslikel töödel, vaid on tagajärjekalt kasutanud ka otsest allikmaterjali, nagu Saksa välisministeeriumi diplomaatiliste aktide kogu „Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914“ j. t. Ainult ei tahaks iga kord leppida mõne käesoleva teema seisukohast võrdlemisi kõrvalise tähtsusega väitega, nagu näit. 109. lk., kus autor ütleb, et saksa imperialism olnud ikka kindlamini harjunud nägema oma viimse eesmärgina esimeseks maailmavõimuks tõusmist, küsimata, kas rahva sotsiaalne kandepind oli küllalt tugev säärase soovi teostamiseks. Arvatavasti polnud siin mõõduandev küll mitte ainult rahva sotsiaalne kandepind, vaid ka mitmesugused muud tegurid, nagu see ilmnes selgesti ka maailmasõja aegu.

Ülalmainitu najal tohiks väita, et koguteos „Kultuuri ja teaduse teilt“ väärib ajaloo-ala käsitlevate ja riivavate artiklite poolest täiesti tunnustamist ja on tervitatavaks lisaks ajaloolise uurimistöö ja harrastuste rikastamisel. Eeskätt hinnatavad on lisandid just kodumaa ajaloo edasiarendamisel, samuti ka H. Moora poolt esitatud põhjendatud väited meie teadusliku töö ülesandeist ja võimalusist.

H. Sepp.

Surnuksvaigitud suurteos.

J. Mägiste: Soome-estli sõnaraamat. Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastus 1931. 687 lk. Hind 9 kr. 75 s.

Juba 1931. a. jõuluks ilmus see ligi 700-leheküljeline tihedatrükliline suurköide, kuid, imelik küll, pole täniseni äratanud mingit laiemat tähelepanu. Ja ometi on see kord jälle tõeline suurteos meie sõnaraamatu-

kirjanduses. Ometi kord jälle sedalaadi tüsedat asjatundmist ja põhjalikkust, kui 60 aastat tagasi Wiedemann'i päevil! Kui Wiedemanni kapitaalne, nüüd muidugi tublisti vananenud sõnaraamat-teos on praegugi veel tüsedaks põhjaks igale eesti-võõrkeelsele sõnaraamatule, siis omab käesolev teos nii sisult kui meetodilt samast eeskuju-tähendust igale uuele sõnaraamatule, milles võõrkeelt eesti keeles seletatakse. Pärast seda teost ei ole enam võimalik nii pealiskaudselt ja kergekäeliselt sõnaraamatuid septseda, nagu seda enne on tehtud.

Millised on olnud J. Mägiste sõnaraamatu õnnestumise peamised eeldused?

Kõigepealt autori põhjalik võõrkeele valdamine. J. Mägiste on läänemere-soome keelte prof. Tartu ülikoolis, eeskätt siis just soome keele eritundja. Teada on, et ta sõnaraamatu valmistamise otstarbel on kauemat aega elanud Soomes, et koha peal soome keele sõnavaralisi ja tähendusõpilisi peenusi fikseerida.

Teiseks on autor eesti keele sõnavara võrratu tundja. Kes meie tavalisi sõnaraamatuid on tarvitanud, see on märganud nende sõnavara-kehvust, sünonüümidevaesust; see sõnaraamatu-tarvitaja peaks olema otse üllatatud, nähes, milline omakeelse sõnavara paljus on prof. Mägiste käsutuses. Milline lopsakas küllus rahva- ja kirjakeelseid sõnateisendeid, lausendeid, ehtsaid kinnistunud ütlusviise, mis väga mitmekesise stiiliväärtuse ja -tasapinnaga ja mis näit. just tõlkijale pakub ohtrat valikuainet. See sõnaraamat tõendab meie keele sõnavaralist rikkust, mis mitte märgatavamalt taha ei jää soome keele kuulsast sõnarikkusest.

Mägiste sõnaraamatu kolmandaks suureks positiivsuseks on see, et sõnu ei anta ainult abstraheeritud tähendusis, vaid et tähtsaks on peetud võrdlemisi rikkalikult näiteid tuua tõlgitavate sõnade tarvitamisest lauses, mis alles annab sõnaraamatule õige väärtuse ja mahla. Saab ju sõna lauseühendeis ja kinnistunud ütlusviisides sageli hoopis erineva tähenduse või tähendusvarjundi, ja siin peituvad keeleõppija ja tõlkija tõelised komistuskivid.

Neljandaks väärtuseks on raamatu võrdlemisi suur maht, mis on võimaldanud õige rohke sõnamäära esitamist.

Viiendaks on see teos valmistatud suure hoole, täpsuse, nõudlikkuse ja kriitilisusega.

Nende ja muude väärtuste ja eelduste tõttu on prof. J. Mägiste „Soome-eesti sõnaraamat“ parim, mis meil võõrkeele-sõnaraamatute alal üldse on ilmunud. Iseseisvusaastail on küll kirjatatud paar muudki õige head sõnastikku, nagu L. Villecourt'i *Prantsuse-eesti sõnaraamat 1930*, kuid need jäävad Mägiste sõnaraamatust taha kui mitte muult, siis mahult. J. Mägiste sõnaraamatu sisuline ja meetodiline eeskuju peaks edaspidi takistama meie kirjastusturu üleujutamist kiirelt ja hooletult kokkulapitud äriliste sõnaraamatutega. Sest just niisuguste järele on meie vaimukultuuril kõige vähem tarvidust. Niisugustest äbarikkudest on ju täniseni enamikus koosnenudki meie sõnaraamatukirjandus, mis ei olegi arvuliselt nii väike (oma 30 teost), aga kasu on neist ometi olnud vähe. Nüüd vajaksime kapitaalset teoseid kõigi tähtsamate kultuurikeelte jaoks, teoseid, mis ei rahuldaks mitte ainult vähenõudlikke kooli ja isikliku keeleõppimise ning lugemise tarbeid, vaid mis astuksid tähtsa abivahendina tõlkekunsti ja kõrgema üldkultuuri ja ehk ka eri teadusalade teenistusse.

J. Mägiste sõnaraamat pakuks küll ka teatavat ainekust nokitsemiseks süsteemi ebajärjekindluste, trükitehniliste vääratuste ja ka mõningate sisuliste ebatäpsuste ja küsitavuste arvel — kuid kõik need pisiseigad suudavad vaevalt 1% võrra vähendada 100%-list saavutist.

August Palm.

Oskar Loorits: Eesti rahvausundi maailmavaade. Elav Teadus 12. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. Tartu 1932. 110 lk. Hind 1 kr.

O. Looritsa mütoloogia käsitleste põhimõtete ja mõningate üksikasjade kohta on allakirjutanu juba sõna võtnud sama ajakirja lehekülgedel eelnenud teose „Estonische Volksdichtung und Mythologie“ ilmumise puhul, nii et siinses retsensioonis tuleks lisada uuena üksnes paar sõna, eriti just sellest, mille poolest erinevad teineteisest „Mythologie“ ja „Eesti rahvausundi maailmavaade“.

Põhjalikumalt kui kunagi varemalt eesti või mõnes muus keeles on nüüd Looritsa poolt esitatud igasugused esiisade kujutlused hingest, vaimust, elujõust, surmast, elust sealpool surma ja muust. Looritsale omasel viisil ei ole ise kuivalt targutatud, vaid on lastud rahvasuul kõnelda enne kõike, nii et enamiku otsuseid võib teha iga lugeja iseseisvalt. Eriti kiiduväärt on selgejoonelise sisuga asjaomased jutustised, mis aitavad loetut meeles pidada hulga kergemini kui teksti või rahvasuu üksiklaused. Tõsist rahvaomast ainekku pakkudes on siis võidud esitada ka tõeline „vana-eesti piibel“ või õigemini käsiraamat omaaegsest filosoofiast. Teos suudab kõrvaldada selle valearvamise, mis valitseb meil haritud ringkondades, et igasugune küllataatide ja -eitede mustkunst on vaid paljas tembutamine, ega osata vaadata selle taha sageli vägagi sügava ning omapärase maailmavaate piirkonda.

Paari näilise või tõelise puuduse juures tuleks ometi veidi peatuda. Kuigi Loorits on aina kaasakiskuvalt selge ja elav, nii et tema teostes on põnevust enam kui mõne teise romaanis, ning ta on vaba mõttetust traditsioonipieteedist, lisandub viimasel ajal mainitud nähtuste hulka ikka enam iseloomust tingitud teaduslikku üleaisalõõmst kaimuse kahjuks. Nagu vastukaaluks kõigele kiiduväärsele heidetakse järsku kamalutäis vähe põhjendatud või põhjendamatu ülisubjektiivsust sisse. Üheks seesuguseks nähtuseks on meie orjaaja drastiline toonitamine, milles vaheldub ähvardav ja haletsev viis (vt. lk. 8, 10, 14, 15, 50, 52, 72 jne. jne.). Tume ning suurim peatükk Eesti ajaloo kohta on meile kõigile niivõrt küllalt tuttav, et pole tarvis seda üha esile kiskuda. Esilekiskumine ei mõju õilistavalt ega rahvuslikult kasvatavalt, vaid surub orjade järeletulija hinge vahest veelgi allapoole, mille vastu aga Loorits põhjendatult tahab võidelda. Allakirjutanu ei saa kuidagi lahti muljest, et kõnesolev korrutamine kipub andma tendentsliku propaganda-brošüüri ilmet teose vastavaile passaažidele. See libe suund on vahel viinud autori vildakale teele, mille kohta mainin ainult ühe juhu (lk. 99): rahvausust kõneldes ei tohiks sündida niisugust vahetegemist, et eesti oma oleks usk ja rootsi-saksa oma e b a u s k. Samad algelised vaated meil ja mujal saagu võrdne nimigi, sest pole võimalik tõmmata piirjoont usu ja ebausuahele; suhted muutuvad lõpmatuses lõpmatuseni. Meie ei saa üleolevalt tembeldada sakslaste import-usundit nõiakunstiks, sest meie esivanemad on saanud ja võtnud seda enamail juhtudel just arenenuma ja kõrgema maailmavaatena. Meie ei tohi seista vaatlemise puhul praegusaja seisukohal.

Need esiletõstetud tendentslikud jooned ei vähenda ometi Looritsa teose üldväärtust, sest varemini on valitsenud palju kordi enam tendentslikkust ja väärarvamusi.

Keeleliste harutluste puhul on Looritsal paaril korral juhtunud komistusi.

Vastuvõetav on küll eesti *pelgupaiga* ja *pelgulinna* ühendamine sama germaanij tüvega, millest põlvneb rootsi *fylgja*, s. o. **felhan*, kuid lausa väär on lisand, et *pelgulinna* algne tähendus pole olnud varjupaik

ainult selles mõttes, et see on salajane ja peidetud, vaid esijoones just selle poolest, et seal on inimene teatud jõudude ehk vaimude kaitse all (lk. 30). Kronoloogiliselt ei saa kuidagi ühendada eri asju: võimalikku ürgvana laenu germaani tüvest ja hilist häälikuliselt kui ka mõisteliselt kaugele arenenud rootsi spetsiaaltähendust „kaitsevaim, geenius“.

Lk. 84. haldjast kõneldes on öeldud, et Kristuse sünni paigu on hakanud see sõna põhjas levima, kuna lõunas on paremini säilinud „meie vanemad ja omapärasemad loodushingede nimetused“, ja esitatakse siis niisugustena taadid ja memmed muude kõrval. Mainitud sõnad on aga üle 1000 aasta nooremad haldjast; need on keskaegseid laene alamsaksast, kus mõlemad sõnad elavad praegugi vanemate lembhüüdeina mitmel murdekujul.

Alamsaksa või saksa laene on ka *tundsettama* (lk. 34). Sõna on teinud läbi paljudele laensõnadele omase ebahäälikseadusliku algkonsonantide vahetuse. Põhjaluseks on sama kunst ja kunts, mis on eesti rahvausundis laialt tuntud termin, aga mitte verb *tunnistella*. Lause: siss tundsettame tagasi nee vilbussa on juba niisugusena loomulikumat tõlgendatav: siis kuntseldame... kui siis tunnisteleme...

Hinge põrmukesega ei saa mõista konkreetset kübet, mille kõrgelt kõlav surnute põletamine vabastas laibast (lk. 95). Vanavarakorjaja lauses: Kes seda teab, kus see va hingede põrmuke läheb, ei leidu mingit ajaloolist fakti ega traditsiooni. Ütleja on vaid tahtnud rõhutada hinge vähesust ja tühisust, mida osutab eelnev *va-sõnakegi*. Täiesti rahvaomased on niisugused deminutiivid kui *hinge-raasuke, hinge-natuke, hinge-ivake, hinge-põrmuke* jne.

Kootu-sõnale on antud asjata liiga suur usundiline tähtsus (lk. 36). Selles ei peitu mingisugust nägematu astraalkeha tähistust, vaid sellega kriipsutatakse alla üksnes kõhetust; see on vastand *kookas-sõnale*. Allakirjutanu tunneb sõna koduseist peipsiäärseist murdeist, kus ma olen jäänud kootust ütleb ainult niipalju, et mul on kadunud lihavus ning kehaline jõud, ega sugugi, et ma olen valmis kummitus. Teisamal leiduvad kõrvaltähendused on ilmselt värskeid hilisarenguid.

Mõni pisem keeleline väärtus pole mainimisväärt ja mõni teine on olnud harutusel „Mythologie“ puhul.

Paul Ariste.

1933. aastal jätkab kaitseliidu häälekandja

«KAITSE KODU!»

oma ilmumist rahvusliku ilmega ajakirjana.

Uude aastasse astudes loodab „KAITSE KODU!“ veelgi rohkem rõhku panna oma sisu mitmekesistamisele, rahuldades seega ka kõige piinlikuma maitsega lugejate nõudeid.

„KAITSE KODU!“ on vääriiline ajakiri iga eestlase lugemislauale. Seepärast ärgu unustagu ükski kaitseliitlane, ükski riiklikult mõtleja kodanik endale lugemisvara soetamisel k ä e s-olevaks aastaks tellida

„Kaitse Kodu!“ — eestlaste ühis perekonnaajakirja.

Tellimishind on endine: aastas 6 kr., ^{1/2} aastas 3 krooni, 3 kuu peale kr. 1.50 ja 1 kuu peale 50 senti. Üksiknumber maksab 30 senti.

Eelmiste aastate eeskujul jagab „KAITSE KODU!“ oma aastatellijale ka 1933. a. vääri- lisi kingitusi, mille omanikuks võib saada iga tellija, kes 1933. a. tellimisraha, 6 kr., „Kaitse Kodu!“ talitusele hiljemalt 20. märtsiks 1933. a. ära on tasunud.

Preemiaiks on järgmised asjad:

- 1) *jalgratas*
- 2) *spordipüss*
- 3) *belgia F. N. brauning*
- 4) *kirjutuslaua garnituur*
- 5) *paar suuski.*

„KAITSE KODU!“ tellimisi võtavad vastu kõik post- kontorid, raamatukaupl. ja kaitseliidu instruktorigid.

Kaitseliitlased! Hakake „Kaitse Kodu!“ telli- miste vastuvõtjaks! Nõudke proovinumbreid ja instruksioone tellimiste kogumiseks!

„Kaitse Kodu!“ talitus Tallinnas Kaarli t.8, tel. 451-89.

Meie ainus pedagoogiline ajakiri

„KASVATUS“

jätkab ilmumist 1933. aastal endises suunas.

Kaasandeks

PEDAGOOGILINE AASTARAAMAT

Akadeemilise Pedagoogika Seltsi toimetusel.

*„Kasvatuse“ kaastööliseks on meie
kui ka mitmed välismaa silmapaistva-
mad koolimehed ja haridustegelased.*

Tellimishind:

Ühes kaasandega — 5 krooni aastas, 2,5 kr. poolaastas,
ilma kaasandeta — 4 krooni aastas, 2 kr. poolaastas.

Tellida saab igast postiasutisest.

Toimetuse ja talituse aadress:

TALLINNA, Tatari tän. 3, krt. 4. Telefon 458-52.